

Aansprakelijkheid binnen de bijzondere zorgplicht

Een onderzoek voor het
St.-Odulphuslyceum
in Tilburg

Elsemiek Deug

mei 2011

Titel:

‘Aansprakelijkheid binnen de bijzondere zorgplicht’
Een onderzoek voor het St.-Odulphuslyceum in Tilburg.

Scriptie HBO-Rechten
Juridische Hogeschool Avans-Fontys
Tilburg

Elsiemiek Deug
Studentnummer 2013581

Begeleider St.-Odulphuslyceum:
Cor Luijsterburg

Begeleider/1^e lezer Juridische Hogeschool:
Ursula Heeffter

2^e lezer Juridische Hogeschool:
Noortje Vermijs

's-Hertogenbosch, 27 mei 2011

Voorwoord

Met deze afstudeerscriptie wordt vier jaar studeren aan de Juridische Hogeschool Avans-Fontys afgesloten.

Mijn afstudeerscriptie is geschreven voor het St.-Odulphuslyceum te Tilburg en heeft als onderwerp de aansprakelijkheid van de school, indien zij niet voldoet aan de eisen van de bijzondere zorgplicht. Dit onderzoek heeft zich toegespitst op de inrichting van de school, het bewegingsonderwijs en pestincidenten. Door middel van het onderzoek is onderzocht in hoeverre het St.-Odulphuslyceum voldoet aan de gestelde criteria van de bijzondere zorgplicht.

Voor de totstandkoming van dit onderzoeksrapport ben ik verschillende mensen dank verschuldigd: Op de eerste plaats gaat mijn dank uit naar het St.-Odulphuslyceum en mijn stagementor, de heer Luijsterburg. Mijn stagedocente, mevrouw Heeffe, wil ik bedanken voor haar goede begeleiding, haar adviezen en voor alle tips. Tevens gaat mijn dank uit naar mevrouw De Vilder (*Don Bosco College te Volendam*) en mevrouw Ewals (*Stedelijk Gymnasium Nijmegen*) voor hun medewerking. Ook de heer Overweg (*Lyceum Elst*) wil ik bedanken voor zijn tijd en voor zijn bruikbare adviezen.

Tot slot wil ook vooral mijn ouders en mijn vriend bedanken voor de steun en hulp die zij mij hebben gegeven tijdens het afstuderen.

Elsemiek Deug
mei 2011

Inhoudsopgave

Samenvatting	8-9
---------------------------	------------

Hoofdstuk 1	<i>Inleiding.....</i>	8-9
--------------------	-----------------------	------------

Hoofdstuk 2	<i>Bijzondere zorgplicht en aansprakelijkheid</i>	10-13
2.1	Cijfers	10
2.2	Bijzondere zorgplicht.....	10
2.3	Wie kan aansprakelijk worden gesteld?	11
2.3.1	Leerlingen tot 14 jaar	13
2.3.2	Leerlingen van 14 en 15 jaar	13
2.3.3	Leerlingen vanaf 16 jaar.....	13
2.4	Grondslag aansprakelijkheid	13

Hoofdstuk 3	<i>Criteria onrechtmatige daad.....</i>	14-16
3.1	Onrechtmatige gedraging.....	14
3.1.1	Gevaarzetting.....	14
3.2	Toerekening.....	15
3.3	Schade	15
3.4	Causaal verband.....	16
3.5	Relativiteit	16

Hoofdstuk 4	<i>Inrichting van de school</i>	17-21
4.1	Inleidende begrippen	17
4.1.1	Roerende- en onroerende zaken	17
4.1.2	Permanente- inrichting en tijdelijke inrichting.....	17
4.2	Permanente inrichting: onroerende zaken.....	17
4.2.1	Bezitter.....	17
4.1.2	Gebrek levert gevaar op.....	18
4.3	Permanente inrichting: roerende zaken.....	18
4.3.1	Bijzonder gevaar en algemeen gevaar	18
4.3.2	Bekendheidseis.....	18
4.4	Zorgplicht binnen de permanente inrichting.....	19
4.5	Tijdelijke inrichting.....	19
4.5.1	Aansprakelijkheid	19
4.6	Aansprakelijkheidstelling voorkomen	19
4.6.1	Tijdelijke inrichting: introductieles	20
4.6.2	Tijdelijke inrichting: werkzaamheden.....	20
4.6.3	Verbouwing St.-Odulphuslyceum	21

Hoofdstuk 5	<i>Bewegingsonderwijs</i>	22-36
5.1 Sport- en spelsituaties		22
5.1.1 Sport- en spelsituaties op school		23
5.2 Toetsingskader zorgplicht		24
5.2.1 Zwiependende tak-arrest		24
5.2.2 Disloque-arrest		24
5.2.3 Gymnastiekles in drie fases		25
5.3. Voorfase		25
5.3.1 Kelderluikcriteria		25
5.3.2 Bevoegdheid docent		26
5.3.3 Constructie materialen		26
5.3.4 Ondersteunende materialen		26
5.3.5 Passende uitleg		27
5.3.6 Vakwerkplan		28
5.4 Uitvoeringsfase		28
5.4.1 Toezicht		29
5.4.2 Ingrijpen		29
5.4.3 Bijstaan		30
5.4.4 Externe motivatiemiddelen		31
5.5 Nazorgfase		32
5.6 Bewegingsonderwijs St.-Odulphuslyceum		33
5.6.1 Acro-gym		33
5.6.2 Rugby		34
5.6.3 Boksen		34
5.6.4 Trampolinespringen		35
5.6.3 Vakwerkplan St.-Odulphuslyceum		36
5.7 Conclusie bewegingsonderwijs St.-Odulphuslyceum		36
Hoofdstuk 6	<i>Pesten</i>	37-46
6.1 Pesten of plagen?		37
6.2 Zorgplicht		38
6.3. Zorgvuldigheidscriteria		38
6.3.1 Kenbaarheid van het gevaar		38
6.3.2 Sprake van dreiging ernstige schade		39
6.3.3 Mogelijk en noodzakelijk om actie te ondernemen		39
6.3.4 Reële verhouding		41
6.4 Cyberpesten		41
6.4.1 Cyberpesten erger?		42
6.4.2 Gevolgen van cyberpesten		42
6.4.3 Waarom aandacht aan cyberpesten in dit onderzoek?		43
6.5 Pestbeleid St.-Odulphuslyceum		43
6.5.1 Kenbaarheid gevaar en dreiging van schade		43
6.5.2 Mogelijkheids criterium		44
6.5.3 Preventieve maatregelen		44
6.5.4 Curatieve maatregelen		44
6.5.5 Cyberpesten St.-Odulphuslyceum		45
6.6 Conclusie pestbeleid St.-Odulphuslyceum		45

Hoofdstuk 7	<i>Conclusie</i>	47-50
7.1	Bewegingsonderwijs	47
7.1.1	Voorfase	47
7.1.2	Uitvoeringsfase	48
7.1.3	Nazorgfase	48
7.2	Pesten	48
7.3	Inrichting van de school	49
7.4	Conclusie St.-Odulphuslyceum	49
7.4.1	Conclusie pestbeleid St.-Odulphuslyceum	50
7.4.2	Conclusie bewegingsonderwijs St.-Odulphuslyceum	50
Hoofdstuk 8	<i>Aanbevelingen</i>	51
8.1	Bewegingsonderwijs	51
8.2	Pesten	51
8.3	Inrichting van de school	51
8.4	Overige aanbevelingen	51
Hoofdstuk 9	<i>Evaluatie</i>	52-53
8.1	Procesverloop	52
8.2	Inhoudelijk	53
Literatuurlijst		54-55
Jurisprudentielijst		56

Bijlagen

Bijlage I	Bijlagen onderzoeksrapport
Bijlage II	Pestprotocol St.-Odulphuslyceum
Bijlage III	Protocol Afhandeling pesten St.-Odulphuslyceum
Bijlage IV	Algemene checklist bewegingsonderwijs St.-Odulphuslyceum

Samenvatting

Trouw publiceerde een bericht over een familie in Limburg die voornemens is om een school aansprakelijk te stellen voor schade, geleden door pesten. Ook zijn er verschillende voorbeelden van scholen die aansprakelijk zijn gesteld wegens opgelopen letsel tijdens de gymnastiekles. De zorgplicht eist van een school om een gezonde en veilige omgeving te creëren voor de leerlingen die aan haar zorg zijn toevertrouwd. Er zijn bepaalde situaties waarin meer eisen worden gesteld aan de school, om te kunnen voldoen aan de bijzondere zorgplicht. In deze situaties is er sprake van een bepaalde mate van 'gevaarzetting', waardoor het risico op een ongeval en/of letsel groter is. Hierbij kan worden gedacht aan het bewegingsonderwijs, pestincidenten en de inrichting van de school. De uitvoering van de zorgplicht is in deze situaties echter niet volledig uitgekristalliseerd. Het doel van dit onderzoek is dan ook om het St.-Odulphuslyceum te Tilburg aan de hand van dit onderzoek te informeren in hoeverre zij in voornoemde situaties het risico op een aansprakelijkheidsstelling kan verkleinen of kan voorkomen.

Uit onderzoek is gebleken er veel voorzorgsmaatregelen dienen te worden genomen tijdens de gymnastiekles. Zo dient er een goede en passende uitleg te worden geven over de oefening, moeten er voldoende matten zijn neergelegd, moet er toezicht worden gehouden tijdens de uitvoering van de oefening en dient er te worden ingegrepen door de docent, als een oefening fout dreigt te gaan. Indien aan bovenstaande voorzorgsmaatregelen niet in voldoende mate wordt voldaan, kan de school aansprakelijk worden gesteld. Aan de hand van lesobservaties is onderzocht in hoeverre het St.-Odulphuslyceum aan de betreffende criteria voldoet. Als conclusie kan worden gesteld dat het St.-Odulphuslyceum in beginsel voldoet aan de gestelde eisen. Ten behoeve van de school is een checklist opgesteld die kan bijdragen aan het nemen van de nodige voorzorgsmaatregelen binnen het bewegingsonderwijs, om het risico op een aansprakelijkheidsstelling na een ongeval te kunnen verkleinen.

Een school moet pestincidenten trachten te voorkomen. Bij constatering van pestgedrag heeft een school de verplichting om adequaat op te treden. Uit onderzoek is gebleken dat het pestbeleid van St.-Odulphuslyceum voldoet aan de gestelde eisen, waardoor aan de eisen van de bijzondere zorgplicht wordt voldaan. Wel is geconcludeerd dat het betreffende pestbeleid niet meer up-to-date is, waardoor er een nieuw pestprotocol is opgesteld. Ook is een nieuw afhandelingsprotocol tot stand gekomen. Middels dit protocol kan worden vastgelegd welke acties de school heeft ondernomen tegen een geconstateerd pestincident. Het protocol kan worden gebruikt als bewijsmiddel in geval van een eventuele aansprakelijkheidsstelling.

Het St.-Odulphuslyceum is voornemens de school te verbouwen. Een verbouwing brengt een bepaalde mate van gevaarzetting met zich mee. Het St.-Odulphuslyceum dient daarom voorzorgsmaatregelen te nemen tijdens de verbouwing, om het risico op een aansprakelijkheidsstelling te voorkomen of te verkleinen. Hierbij kan worden gedacht aan houden het van extra toezicht, het dagelijks opruimen van materialen en/of het afzetten van de bouwplaats met lint.

1. Inleiding

“... de rechtbank is daarom van oordeel dat de school in dit kader niet heeft voldaan aan de eisen van bijzondere zorgplicht en daarom aansprakelijk is voor de opgelopen schade van [naam leerling]. De rechtbank wijst bij deze een vordering van 8000 euro toe aan [naam leerling]”

Een school dient ervoor te zorgen dat er een gezonde en veilige omgeving wordt gecreëerd voor de leerlingen die aan haar zorg zijn toevertrouwd. Dit wordt ook wel de bijzondere zorgplicht genoemd. Indien een school de verplichtingen omtrent de bijzondere zorgplicht niet nakomt kan het oordeel van de rechter negatief uitpakken voor een school, zoals te zien is in het bovenstaande voorbeeld. Het is daarom noodzakelijk voor een school om op de hoogte te zijn van de eisen die aan de omgeving worden gesteld. In dit kader is daarom een onderzoek verricht voor de middelbare school het St.-Odulphuslyceum te Tilburg waarbij de volgende vraag centraal heeft gestaan:

In hoeverre kan een school aansprakelijk worden gesteld voor schade die voortvloeit uit het niet nakomen van de eisen die zijn gesteld aan de bijzondere zorgplicht, ten aanzien van pestincidenten, het bewegingsonderwijs en de inrichting van de school?

De doelstelling van het onderzoek is als volgt:

Aan het St.-Odulphuslyceum wordt uiterlijk op 27 mei 2011 een advies verstrekt in de vorm van protocollen die inzicht geven inzake de eisen van de bijzondere zorgplicht betreffende het bewegingsonderwijs, pestincidenten en de inrichting van de school , met als doel het risico op een aansprakelijkheidstelling te kunnen voorkomen of te kunnen verkleinen.

In dit rapport is door middel van deelvragen een onderzoekskader vastgesteld. Het onderzoeksrapport is verdeeld in negen hoofdstukken.

Het tweede hoofdstuk van dit rapport is een inleiding op het onderzoek. In dit hoofdstuk zal nader worden uitgewerkt wat de bijzondere zorgplicht van een school inhoudt. Tevens zal het aansprakelijkheidsrecht in algemene zin worden behandeld. In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de eerste twee gestelde deelvragen. De deelvragen zijn beantwoord door gebruik te maken van literatuur en jurisprudentie.

In hoofdstuk drie zal een antwoord worden gegeven op de derde deelvraag. Deze deelvraag betreft de grondslag voor de aansprakelijkheidstelling. In dit hoofdstuk worden de criteria beschreven, op basis waarvan kan worden vastgesteld of er sprake is van een onrechtmatige daad. Deze deelvraag is beantwoord door gebruik te maken van de wet, literatuur en jurisprudentie.

Het vierde hoofdstuk gaat over de inrichting van de school. De deelvraag die in dit hoofdstuk wordt gesteld beantwoordt de vraag in hoeverre een school aansprakelijk kan worden gesteld, indien een leerling letsel oploopt wegens gebreken van de inrichting.

Deze deelvraag is beantwoord door gebruik te maken van de wet, jurisprudentie en literatuur. De vierde en vijfde deelvraag zijn toegespitst op het bewegingsonderwijs. Deze twee deelvragen zullen worden behandeld in het vijfde hoofdstuk van dit onderzoeksrapport. In dit hoofdstuk zal de vraag worden beantwoord in hoeverre een school aansprakelijk kan worden gesteld wegens opgelopen letsel tijdens een gymnastiekles. In dit hoofdstuk wordt bekeken welke eisen worden gesteld aan de te nemen voorzorgsmaatregelen tijdens een gymnastiekles. Ook wordt de vraag beantwoord in hoeverre het St.-Odulphuslyceum voldoet aan de bijzondere zorgplicht ten aanzien van het bewegingsonderwijs. Door middel van de literatuur, jurisprudentie en observaties van gymnastieklessen zijn deze deelvragen onderzocht.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 6 het pesten op school behandeld. Ook in dit hoofdstuk zijn twee deelvragen beantwoord betreffende de vraag in hoeverre een school aansprakelijk kan worden gesteld voor opgelopen schade wegens pestgedrag en in hoeverre het pestbeleid van het St.-Odulphuslyceum voldoet aan de criteria van de bijzondere zorgplicht. Door middel van literatuuronderzoek, jurisprudentie en het afnemen van een interview is onderzoek gedaan naar deze twee deelvragen. Het interview is afgenomen met dhr. C.M.A. Luijsterburg, eindverantwoordelijke voor het pestbeleid op het St.-Odulphuslyceum. Het interview is opgenomen in de bijlage van dit onderzoeksrapport.

In hoofdstuk zeven zal een antwoord worden gegeven op de centrale vraag. Vervolgens worden er in hoofdstuk acht een aantal aanbevelingen gedaan aan het St.-Odulphuslyceum. In het laatste hoofdstuk van het onderzoeksrapport zal in de evaluatie aandacht worden besteed aan de onderzoeksresultaten en het procesverloop.

Het onderzoeksrapport kan als betrouwbaar worden geclassificeerd, aangezien er valide bronnen voor dit onderzoek zijn gebruikt. Het interview is gehouden met degene die eindverantwoordelijk is voor het pestbeleid, waardoor ervan uitgegaan kan worden dat de gegeven informatie betrouwbaar is. Voorafgaand aan de observaties van de gymnastieklessen is een checklist gemaakt. Bij alle geobserveerde lessen werd gebruik gemaakt van dezelfde checklist.

De gebruikte wetsbepalingen zijn afkomstig uit de 'Kluwerbundel' of uit 'Tekst & Commentaar.' De geraadpleegde jurisprudentie is afkomstig van een officiële en gekwalificeerde bron: rechtspraak.nl. De geraadpleegde literatuur is veelal voorgeschreven door de Juridische Hogeschool.

Tevens ligt aan dit onderzoeksrapport een onderzoeksplan ten grondslag, dat conform de gestelde eisen is opgesteld. Het volledige onderzoeksplan is opgenomen in *bijlage I* van dit onderzoeksrapport.

2. Bijzondere zorgplicht en aansprakelijkheid

In dit hoofdstuk zal een inleiding worden gegeven op de bijzondere zorgplicht die rust op (middelbare) scholen. Tevens zal er aandacht worden besteed aan de algemene theorie omtrent de aansprakelijkheid.

2.1 Cijfers

Uit cijfers van het CBS (*Centraal Bureau voor de Statistiek*) is gebleken dat er in het schooljaar 2009/2010 in totaal 523.800 leerlingen hebben deelgenomen aan het middelbaar onderwijs. Door IRIS (*Incidenten Registratie In School*) is onderzoek gedaan naar de incidenten die zich hebben voorgedaan tijdens schooltijd. Door IRIS is in het schooljaar 2009/2010 onderzoek gedaan op 191 scholen. In dit schooljaar zijn er in totaal 5566 incidenten voorgevallen. In het schooljaar 2008/2009 was er sprake van 7063 incidenten, gemeten over 216 scholen.¹ Uit onderzoek naar de inhoud van de incidenten is gebleken dat in 19% van de gevallen sprake was van een vechtpartij. In 8% van de incidenten was er sprake van bedreiging en in 5% was er sprake van mishandeling. De incidenten ten aanzien van pesten werden gemeten op 4%. In het schooljaar 2007-2008 stond dit aantal nog op 8%. In totaal 17 % van de incidenten in schooljaar 2009/2010 moest medische hulp worden verleend. Vergeleken met het schooljaar 2008/2009 is hier sprake van een stijging van 6%.¹

Uit het LIS (*Letsel Informatie Systeem*) is gebleken dat er jaarlijks 6.800 blessures ontstaan tijdens het bewegingsonderwijs op het voortgezet onderwijs, welke moeten worden behandeld op de spoedeisende hulpafdeling van het ziekenhuis.² De onderdelen waarbij de meeste ongelukken gebeuren zijn de oefeningen met de trampoline, de ringen en de kast. De oorzaken die ten grondslag liggen aan deze ongelukken zijn: het gebruik van slechte matten of het ontbreken van matten, de grootte van het aantal leerlingen, een gladde vloer en onvoorzichtig gedrag van de leerlingen.³ Uit deze gegevens is in ieder geval te concluderen dat er op middelbare scholen een aanzienlijk aantal ongelukken en incidenten plaatsvinden. Een overzicht van de bovenstaande cijfers is te vinden in *bijlage II* van dit onderzoek.

2.2 Bijzondere zorgplicht

De school heeft als taak om ongelukken en incidenten zo veel mogelijk te voorkomen, vanwege de bijzondere zorgplicht. De bijzondere zorgplicht wordt in de jurisprudentie als volgt omschreven: *‘Op een school rust in het algemeen gesproken een ongeschreven bijzondere zorgplicht ten aanzien van de gezondheid en veiligheid van de leerlingen die aan haar zorg zijn toevertrouwd en onder het toezicht van de school staan.’*⁴ Hieruit kan worden geconcludeerd dat indien een incident of een ongeluk op school te wijten is aan een tekortkoming in het handelen volgens de bijzondere zorgplicht, de school in beginsel aansprakelijk kan worden gesteld voor de

¹ IRIS, 'IRIS incidentenregister jaaranalyse 2009/2010, <www.wegwijzerjeugdveiligheid.nl/doc/school/onderzoek/iris_jaaranalyse_2009-2010.pdf>, p. 5 en 10, geraadpleegd op 28 april 2011.

² 1) KVLO, Preventie van ongevallen en blessures: een cijfermatige aanpak, <www.kvlo.nl/sf.mcgi?165>, geraadpleegd op 28 april 2011.

2) Consument en veiligheid, Letsel Informatie Systeem 1999-2003

³ Bastiaans, e.a. 'Veilig bewegingsonderwijs: van ongevallen naar preventie', Amsterdam 2005, <[www.veiligheid.nl/csi/veiligheid.nsf/wwwAssets/21C919F8A57542A8C12573E00043F9DC/\\$file/Vriend_Bastiaans.pdf](http://www.veiligheid.nl/csi/veiligheid.nsf/wwwAssets/21C919F8A57542A8C12573E00043F9DC/$file/Vriend_Bastiaans.pdf)>, p. 34-35, geraadpleegd op 28 april 2011.

⁴ Rb. Zwolle 6 januari 2010, LJN BK7412.

opgelopen schade. De bijzondere zorgplicht heeft betrekking op verschillende aspecten. Zo dient een school zorg te dragen voor het gebouw en de inrichting van dit gebouw. Met de inrichting van het gebouw wordt alles in- en om het schoolgebouw bedoeld.⁵ De aansprakelijkheid bij constatering van een gebrek aan een roerende- of onroerende zaak zal in *hoofdstuk 4* nader worden behandeld.

De bijzondere zorgplicht van een school bestaat ook uit het maken van goed beleid en uit de correcte uitvoering van het beleid. Bij het maken van goed beleid kan worden gedacht aan het opstellen van protocollen, richtlijnen, regels en plannen om ongewenste situaties te voorkomen en/of te bestrijden.⁶ Ongewenste situaties die zich kunnen voordoen op een school zijn bijvoorbeeld pesten, machtsmisbruik en geweld tussen leerlingen of groepen leerlingen. De uitvoering van het beleid richt zich voornamelijk op het uitoefenen van toezicht door de school en daarbij het adequaat optreden in geval er sprake is van een ongewenste situatie. De mate van toezicht die de school dient te houden, is niet concreet vast te stellen en is situatieafhankelijk.⁶ De intensiteit van het toezicht zal bijvoorbeeld groter zijn voor een eerste klas, dan voor een examenklas.

De bijzondere zorgplicht kan worden gekwalificeerd als een inspanningsverplichting van de school. Een inspanningsverplichting houdt in dat de school zich dient in te spannen om haar taak naar behoren te vervullen. Tegenover een inspanningsverplichting staat de resultaatsverbintenis. Een resultaatsverbintenis beoogt dat er een bepaald resultaat en/of doel wordt bereikt dat tussen bepaalde partijen overeengekomen is.⁶ Dat er sprake is van een inspanningsverplichting voor scholen blijkt bijvoorbeeld uit een uitspraak van de voorzieningenrechter te Haarlem.⁷ In deze zaak ging het erom dat een school maatregelen had genomen om het pesten van drie leerlingen te laten stoppen. Deze maatregelen hadden echter niet het gewenste resultaat. De voorzieningenrechter was van mening dat de school geen verwijt kon worden gemaakt enkel vanwege het feit dat de ingezette maatregelen niet het beoogde doel hadden bereikt. Ook de rechtbank Utrecht bepaalde in een zaak uit 2008 dat er op scholen slechts sprake is van een inspanningsverplichting.⁸

Het is van belang om te weten of er sprake is van een inspanningsverplichting of een resultaatsverbintenis. Dit heeft te maken met het bewijs dat dient te worden aangeleverd om de aansprakelijkheid van een school vast te kunnen stellen. Indien er sprake zou zijn van een resultaatsverbintenis dient er slechts bewijs te worden geleverd dat de school niet het gewenste resultaat heeft weten te bereiken. Een school zou door deze constructie te snel aansprakelijk kunnen worden gesteld.

2.3 Wie kan aansprakelijk worden gesteld?

In de voorgaande paragraaf is steeds gesproken over 'de school' die aansprakelijk kan worden gesteld. Het begrip 'school' dient echter gespecificeerd te worden, aangezien een school feitelijk niet aansprakelijk kan worden gesteld vanuit juridisch oogpunt. Dit heeft als reden dat de school geen rechtspersoon is.

⁵ Pajmans & Van der Putt- van Vessum 2007, p. 25.

⁶ Pajmans 2008, p. 3-4.

⁷ Rb. Haarlem (Vzr.) 28 juli 2005, *LJN* AU0184, r.o. 4.3.

⁸ Rb. Utrecht 25 juni 2008, *LJN* BD5252, r.o. 4.7.

Formeel gezien dient het bevoegd gezag van de school aansprakelijk te worden gesteld. Het bevoegd gezag van een school kan een publiek- of privaatrechterlijke rechtspersoon zijn.⁹

Het St.-Odulphuslyceum is een school onder het bevoegd gezag van de Vereniging Ons Middelbaar Onderwijs. Een Vereniging behoort tot de privaatrechtelijke rechtspersonen conform art. 2:3 BW. Indien een leerling de school aansprakelijk wil stellen, zal deze zich dus in beginsel moeten richten tot de Vereniging Ons Middelbaar Onderwijs. In dit onderzoek zal echter ten behoeve van de leesbaarheid het bevoegd gezag als 'de school' worden aangeduid.

In bepaalde gevallen is het mogelijk om niet het bevoegd gezag, maar het schoolbestuur aansprakelijk te stellen, conform art. 2:9 BW. Het schoolbestuur vertegenwoordigt het bevoegd gezag van de school. Indien er schade onder schooltijd ontstaat en deze schade te wijten is aan de school wordt in beginsel het bevoegd orgaan aansprakelijk gesteld, tenzij het schoolbestuur of een lid van het schoolbestuur een ernstig verwijt kan worden gemaakt. Het aansprakelijk stellen van het schoolbestuur komt echter niet vaak voor.¹⁰ Het kan ook voorkomen dat er ongelukken of incidenten plaatsvinden met als oorzaak het handelen- of het gebrek aan handelen van een docent. In beginsel is de docent als persoon niet aansprakelijk, aangezien de docent ondergeschikt is aan de school conform art. 6:170 lid 1 BW. In deze situatie is er sprake van een risicoaansprakelijkheid die de school heeft ten opzichte van haar medewerkers. Indien de docent opzettelijk onzorgvuldig handelt of zeer grove fouten maakt is het wel mogelijk dat een docent in persoon aansprakelijk wordt gesteld. In dit onderzoek zal er echter vanuit worden gegaan dat het doen of nalaten van een docent valt onder de risicoaansprakelijkheid van een school conform art. 6:170 BW. Om deze reden wordt er dan ook niet inhoudelijk ingegaan op de gestelde criteria van dit wetsartikel.

Indien incidenten op school plaatsvinden waarbij medeleerlingen elkaar schade toebrengen kan de school in bepaalde situaties ook aansprakelijk worden gesteld voor het schadetoebrengende gedrag van de leerlingen. De school kan in dit soort gevallen aansprakelijk worden gesteld indien haar een verwijt kan worden gemaakt op grond van het niet handelen, onjuist handelen of het onvoldoende toezicht houden.¹¹

De leerling die op school schade heeft berokkend aan een andere leerling, kan hiervoor ook aansprakelijk worden gesteld. Het is tevens mogelijk om in bepaalde gevallen de ouders van het desbetreffende kind aansprakelijk te stellen. Voor de volledigheid van het onderzoek zal onderstaand kort uiteen worden gezet hoe de aansprakelijkheid van kinderen en hun ouders is geregeld in de wet. Aangezien dit onderzoek zich alleen toespitst op de aansprakelijkheidsaspecten van de school jegens haar leerlingen, zal dit onderwerp slechts kort worden toegelicht.

⁹ Pajmans 2008, p. 8.

¹⁰ Pajmans 2008, p. 13-14.

¹¹ Pajmans 2008, p. 16.

2.3.1 Leerlingen tot 14 jaar

Indien een leerling, onder de 14 jaar, tijdens schooltijd schade maakt jegens een andere leerling of jegens de school, kan deze leerling niet aansprakelijk worden gesteld voor de onrechtmatige gedraging die heeft geleid tot schade. Dit vloeit voort uit art. 6:164 BW. Dit betekent niet dat de schade niet kan worden verhaald. Conform art. 6:169 lid 1 BW worden de ouders aansprakelijk gesteld voor de opgelopen schade die voortvloeit uit het handelen van hun kind. De schade kan alleen worden verhaald op de ouders indien er sprake is van een handeling die als een 'doen' kan worden gekwalificeerd. Dit heeft als gevolg dat indien een 13-jarige leerling aan een medeleerling of aan de school schade toebrengt wegens nalaten, deze schade niet kan worden verhaald op de ouders.

2.3.2 Leerlingen van 14 en 15 jaar

Kinderen tussen de 14 en 15 jaar kunnen wel aansprakelijk worden gesteld voor de schade die voortvloeit uit hun handelen of nalaten. Conform art. 6:169 lid 2 BW is het echter mogelijk om de ouders medeaansprakelijk te stellen. De ouders kunnen op grond van dit artikel zich wel van de aansprakelijkheid ontdoen, indien zij kunnen aantonen dat hen geen verwijt kan worden gemaakt betreffende het gedrag van hun kind.

Het is afhankelijk van verschillende factoren of de ouders daadwerkelijk geen verwijt kan worden gemaakt. Zo speelt de kennis van de ouders over het gedrag van het kind en in welke mate het kind een risico oplevert voor derden een rol in de aansprakelijkheidsbeoordeling. Uit een oude leer van de Hoge Raad valt af te leiden dat hoe hoger het risico is dat het kind oplevert, des te meer voorzorgsmaatregelen de ouders dienen te treffen.¹²

2.3.2 Leerlingen vanaf 16 jaar

Kinderen die de leeftijd van 16 jaar hebben bereikt zijn zelf volledig aansprakelijk voor de schade die zij veroorzaken jegens iemand anders. Dit valt af te leiden uit art. 6:169 BW. Dit wetsartikel is namelijk alleen van toepassing op de ouders van kinderen die de leeftijd van 16 jaar nog niet hebben bereikt.

2.4 Grondslag van aansprakelijkheid

Voordat een school aansprakelijk kan worden gesteld, dient eerst te worden bepaald op welke grondslag de school aansprakelijk kan worden gesteld. Er zijn twee mogelijke gronden waarop een leerling zich zou kunnen beroepen. De eerste grondslag betreft wanprestatie conform art. 6:74 BW. Een beroep op wanprestatie is alleen mogelijk indien er sprake is van een (onderwijs)overeenkomst. De tweede grondslag waarop een leerling zich zou kunnen beroepen betreft de onrechtmatige daad, conform art. 6:162 BW. Dit onderzoek zal zich alleen toespitsten op de schade die is ontstaan uit een onrechtmatige daad. Dit met de reden dat het St.-Odulphuslyceum in de regel geen overeenkomst sluit met haar leerlingen. Alleen in een bijzonder geval, zoals een oudere leerling die zich niet aan de regels wil houden, wordt er door het St.-Odulphuslyceum een overeenkomst gesloten met een leerling. In het volgende hoofdstuk zal worden toegelicht wanneer er sprake is van een onrechtmatige daad.

¹² HR 18 oktober 1985, NJ 1986, 226, r.o. 23 (Concl. A-G Mr. Ten Kate).

3. Onrechtmatige daad

Conform art. 6:162 BW kan de onrechtmatige daad worden omschreven als een doen of een nalaten waarmee een ander wordt benadeeld of schade ondervindt wegens het onwettig of onbehoorlijk handelen. Aan de hand van vijf gestelde criteria kan worden vastgesteld of er sprake is van een onrechtmatige daad. In dit hoofdstuk zal aandacht worden besteed aan deze vijf criteria.

3.1 Onrechtmatige gedraging

Aan de hand van art. 6:162 lid 2 BW kan worden bepaald wat wordt verstaan onder een onrechtmatige gedraging. De wet maakt onderscheid tussen de volgende drie onrechtmatigheidscategorieën:

- i. Een inbreuk maken op een recht
- ii. Een doen of nalaten dat in strijd is met de wettelijke plicht
- iii. Een doen of nalaten in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijke verkeer betaamt.¹³

De laatste onrechtmatigheidscategorie is mede van toepassing op de handelswijze van een school, die dient te voldoen aan de eisen van de bijzondere zorgplicht. Bij deze onrechtmatigheidscategorie is er sprake van een ongeschreven recht die dus niet is vastgelegd in de wet. Dit heeft als gevolg dat iedere situatie binnen deze categorie apart dient te worden getoetst aan de maatschappelijk aanvaarde normen over behoorlijk- en zorgvuldig gedrag.¹⁴ Deze aanvaarde normen worden ook wel de zorgvuldigheidsnormen genoemd. Bij scholen wordt deze zorgvuldigheidsnorm aangeduid als de zorgplicht.¹⁵ Bij alle drie de onrechtmatigheidscategorieën kan de onrechtmatige gedraging haar onrechtmatige karakter verliezen vanwege een rechtvaardigingsgrond. Hierbij valt te denken aan overmacht of noodweer.

3.1.1 Gevaarzetting

Binnen het ongeschreven recht is één van de meest voorkomende situaties de gevaarzetting. Er is sprake van een gevaarzetting wanneer er schade dreigt voor personen of zaken, zonder dat daarbij de nodige voorzorgsmaatregelen in acht zijn genomen.¹⁶ Of de desbetreffende gevaarzetting ook onrechtmatig is, hangt af van individuele omstandigheden. Een belangrijk arrest van de Hoge Raad dat ingaat op de zorgvuldigheidsnorm binnen een gevaarzetting, is het Kelderluik-arrest.

Uitspraak

Een cafébezoeker loopt naar het toilet en valt onderweg in een openstaand kelderluik. Het gevolg is dat de cafébezoeker stevig letsel oploopt. Het luik was geopend door een medewerker van Coca-Cola, die bezig was met het laden en lossen van drankjes. De cafébezoeker was een reguliere klant bij het desbetreffende café en had niet verwacht dat er op zijn weg een luik open zou staan.¹⁷

In deze zaak stond de vraag centraal of de medewerker van Coca-Cola de veiligheidsnormen had geschonden, waardoor de situatie met het kelderluik zou kunnen worden geclassificeerd als een onrechtmatige gevaarzetting. Volgens de Hoge Raad moest worden gekeken naar de omstandigheden van het geval.

¹³ Spier e.a. 2009, p. 20.

¹⁴ Spier e.a. 2009, p. 44.

¹⁵ Pajmans 2008, p.48.

¹⁶ Spier e.a. 2009, p.47.

¹⁷ HR 5 november 1965, NJ 1966, 136.

Vooraf van belang was of de medewerker van Coca-Cola voldoende rekening had gehouden met de mogelijkheid dat iemand, ondanks de oplettendheid en voorzichtigheid die in een café kan worden verwacht, letsel zou kunnen oplopen door het openzetten van het kelderluik. De Hoge Raad heeft aan de hand van dit arrest de volgende vier criteria gesteld:

- i. De mate van waarschijnlijkheid waarin kan worden verwacht dat iemand onvoldoende oplettend of voorzichtig is.
- ii. De grootte van de kans dat ongevallen daardoor kunnen ontstaan.
- iii. De ernst van de gevolgen die daardoor kunnen ontstaan.
- iv. De mate waarin het nemen van veiligheidsmaatregelen bezwaarlijk is.¹⁸

3.2 Toerekening

Het tweede criterium betreft de vraag of de onrechtmatige handeling kan worden toegerekend aan de dader. De gronden voor de toerekening worden vermeld in art. 6:162 lid 3 BW. Uit het derde lid blijkt dat er onderscheid wordt gemaakt tussen (i) te wijten aan schuld, (ii) een oorzaak krachtens de wet en (iii) een oorzaak krachtens de in het verkeer geldende opvattingen. Door middel van een schulduitsluitingsgrond kan een handeling als niet toerekenbaar worden gekwalificeerd, zoals bij noodweerexces. De schuld is toerekenbaar indien de dader wist dat de handeling onrechtmatig was of indien deze had behoren te weten dat de handeling onrechtmatig zou zijn. Indien de handeling niet aan schuld van de dader te wijten is, kan de handeling de dader mogelijk toch worden toegerekend, indien de handeling krachtens de wet voor zijn risico komt.¹⁹ Een voorbeeld hiervan betreft art. 6:165 lid 1 BW. Indien er sprake is van toerekenbaarheid op grond van een verkeersopvatting, is er geen sprake van schuld zoals wordt bedoeld met schuld onder (i), maar wordt het handelen toch toegerekend aan de 'dader'. Hierbij kan worden gedacht aan een fout van een onervaren arts, welke een ervaren arts nooit zou hebben gemaakt.²⁰

3.3 Schade

Het volgende criterium waaraan moet worden voldaan, is dat de toerekenbare gedraging enige schade tot gevolg heeft gehad. Op grond van art. 6:95 BW blijkt dat de schade kan bestaan uit vermogensschade en 'ander nadeel.' Vermogensschade houdt zowel geleden verlies als gederfde winst in, conform art. 6:96 BW. Van geleden verlies is sprake indien door een onrechtmatige handeling een zaak wordt beschadigd. Wordt het door een onrechtmatige handeling niet mogelijk gemaakt om het vermogen te vermeerderen, is er sprake van gederfde winst.²¹ Het 'ander nadeel' conform art. 6:95 BW betreft de immateriële schade, zoals lichamelijk letsel of geestelijke pijn, die is opgelopen vanwege de onrechtmatige toerekenbare gedraging.²² Conform art. 6:106 lid 1 BW dient de immateriële schade naar billijkheid te worden vastgesteld. De specifieke omstandigheden per geval spelen een rol in het uiteindelijk vast te stellen schadevergoedingsbedrag.²³

¹⁸ Spier e.a. 2009, p. 48.

¹⁹ Jansen 2009, p. 41.

²⁰ Nieuwenhuis e.a. 2009, p. 690.

²¹ Spier e.a. 2009, p. 237.

²² Timmer & Paffen 2008, p. 269.

²³ Timmer & Paffen 2008, p. 271

3.4 Causaal verband

Indien er sprake is van schade wegens een onrechtmatige handeling, dient vervolgens de causaliteit tussen de schade en de handeling te worden vastgesteld conform art 6:98 BW. Aan de hand van het onderstaande arrest wordt het causaal verband tussen een gedraging en het gevolg nader uitgelegd.

Uitspraak

'A' rijdt in een auto met een snelheid van 70 km/u door een binnenstad, waar een maximale snelheid van 50 km/u is toegestaan. Het wegdek is nog nat van een fikse regenbui en 'A' raakt op een gegeven moment in de slip. Het gevolg is dat de auto tegen een verkeerszuil botst, waarna de auto kantelt en tegen het trottoir schuift. 'B' staat op dat moment op het trottoir en wordt geschept door de auto. Door de klap van de auto wordt 'B' tegen een etalageruit gegooid, waardoor de ruit breekt. 'C', stond op dat moment dicht bij de etalageruit. Door het vallende glas raakt 'C' gewond, waarna 'C' overlijdt aan de gevolgen van een slagaderlijke bloeding.²⁴

In deze zaak stelde 'A' niet aansprakelijk te zijn voor de dood van 'C' aangezien 'C' niet is komen te overlijden door de aanrijding, maar door het vallende glas van de etalageruit. De Hoge Raad stelde dat er wel sprake was een causaal verband tussen het overlijden van 'C' en het kantelen van de auto. De Hoge Raad was van mening dat het overlijden van 'C' naar 'algemene ervaringsregelen' toe te rekenen is tot een gevolg dat redelijkerwijs te voorzien was.²⁵

3.5 Relativiteit

Het relativiteitsbeginsel vindt haar grondslag in art. 6:163 BW. Dit artikel stelt dat er geen verplichting tot schadevergoeding is, indien de geschonden norm niet strekt tot de bescherming tegen de schade, zoals de benadeelde die heeft geleden. Dit houdt concreet in dat de schade die voortvloeit uit een onrechtmatige daad, alleen op de dader kan worden verhaald indien de onrechtmatige handeling gericht is op de benadeelde.

Uitspraak

'A' praktiseert onbevoegd als tandarts. 'A' is hiervoor verschillende malen strafrechtelijk veroordeeld op grond van art. 436 Sr voor het onbevoegd praktiseren. Ondanks deze veroordelingen gaat 'A' gewoon door met zijn praktijken. Tandartsen uit de omgeving stellen een rechtszaak in bij de burgerlijk rechter. Zij stellen dat deze tandarts jegens hen een onrechtmatige daad pleegt. De tandartsen eisen een verbod op het uitoefenen van de tandheelkunde door 'A', met een dwangsom van 10.000 gulden per overtreding.²⁶

Het Gerechtshof was in deze zaak van mening was dat de geschonden wettelijke norm, in deze art. 436 Sr, niet beoogde de tandartsen te beschermen, maar de mensen die bij 'A' een tandartsbehandeling zouden ondergaan. Het Hof stelde dat daarom niet voldaan werd aan het relativiteitsvereiste. De Hoge Raad stelde uiteindelijk dat er sprake was van een geschonden ongeschreven norm. Iemand die onbevoegd de tandheelkunde beoefent en daarmee andere bevoegde tandartsen beconcurrereert, brengt voorzienbare schade toe aan bevoegde tandartsen.²⁷ De conclusie van dit arrest was dat de tandartsen een beroep hadden gedaan op de verkeerde norm, waardoor er niet voldaan werd aan het relativiteitsvereiste. De geschonden norm van art. 436 Sr richt zich alleen op het belang van de volksgezondheid en niet op het belang van de tandartsen ten aanzien van oneerlijke concurrentie.

²⁴ HR 13 januari 1970, NJ 1970, 144.

²⁵ Doomen 2007, p. 120.

²⁶ HR 17 januari 1958, LJN AG2051.

²⁷ De Bie & De Jong van Lier 2009, p. 152.

4. Inrichting van de school

Met de inrichting van de school wordt alles in en om de school bedoeld, hierbij het schoolgebouw inbegrepen. Om voor een veilige en gezonde omgeving te kunnen zorgen voor de leerlingen, dient de inrichting van de school in orde te zijn. In dit hoofdstuk zal worden toegelicht in hoeverre een school aansprakelijk zal kunnen worden gesteld, indien een leerling schade oploopt wegens een gebrekkige inrichting. Tevens wordt er aandacht besteed aan de manier waarop een school het risico op een aansprakelijkheidstelling zal kunnen voorkomen of verkleinen.

4.1 Inleiding begrippen

Voordat er inhoudelijk kan worden ingegaan op de aansprakelijkheidsaspecten van een school ten aanzien van de inrichting, dienen eerst enkele begrippen nader te worden toegelicht.

4.1.1 Roerende en onroerende zaken

Er dient onderscheid te worden gemaakt tussen onroerende zaken en roerende zaken. Een onroerende zaak (opstal) kan worden geclassificeerd conform art. 3:3 lid 1 BW, als een zaak die duurzaam met de grond is verenigd of is verenigd met- of aan een ander gebouw of zaak. Het schoolgebouw is dus een onroerende zaak. Alle zaken die niet onroerend zijn, zijn roerende zaken conform art. 3:3 lid 2 BW. Voorbeelden van roerende zaken zijn tafels, stoelen en gymnastiektoestellen.

4.1.2 Permanente inrichting en tijdelijke inrichting

De permanente inrichting van de school bestaat uit zowel onroerende- als roerende zaken die standaard aanwezig zijn op school of standaard worden gebruikt op school.²⁸ De tijdelijke inrichting kan worden gezien als een situatie die zich onder bepaalde omstandigheden eenmalig of voor een bepaalde tijd voordoet. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het opstellen van een podium in verband met een musicaluitvoering of het rondslingeren van materialen omdat de school bezig is met een verbouwing.²⁸

4.2 Permanente inrichting: onroerende zaken

Conform art. 6:174 BW kan de bezitter van een onroerende zaak aansprakelijk worden gesteld voor het ontstaan van schade wegens een gebrek aan een onroerende zaak. Een school kan aansprakelijk worden gesteld voor schade conform art. 6:174 lid 1 BW, indien er wordt voldaan aan vier vereisten. De school dient i) bezitter te zijn van een ii) opstal, (iii) die gebrekkig is en daardoor iv) gevaar oplevert en dit gevaar tot schade leidt.

4.2.1 Bezitter

De bezitter wordt conform art. 3:107 lid 1 BW gezien als degene die de zaak voor zichzelf behoudt. Indien 'de school' zelf de eigenaar is van het schoolgebouw, is 'de school' dus de bezitter van het schoolgebouw. Indien het schoolgebouw wordt gehuurd, kan 'de school' niet als bezitter van het schoolgebouw worden aangemerkt, conform art. 6:174 lid 1 BW. Het bezit van het pand ligt immers bij degene die het pand verhuurt aan de school.

²⁸ Pajmans 2008, p. 9.

Toch kan de school als zijnde geen bezitter, wel aansprakelijk worden gesteld voor opgelopen schade wegens een gebrek aan het schoolgebouw. De grondslag hiervoor ligt in art. 6:181 lid 1 BW. Conform dit artikel wordt bepaald dat indien de opstal (art. 6:174 BW) wordt gebruikt in de uitoefening van een 'een bedrijf', de (risico)aansprakelijkheid berust op degene die dit bedrijf uitoefent, tenzij er geen sprake is van een causaal verband tussen de ontstane schade en de uitoefening van dit bedrijf. Aangenomen wordt dat de school kan worden gezien als een bedrijf, conform art. 6:181 lid 1 BW.²⁹

4.2.2 Gebrek levert gevaar op

Art. 6:174 lid 1 BW stelt dat er sprake is van een gebrek indien de opstal niet voldoet aan de eisen die daaraan redelijkerwijs mogen worden gesteld. Aan de hand van concrete omstandigheden dient per geval te worden bekeken welke eisen mogen worden gesteld aan een opstal.³⁰ De laatste voorwaarde stelt dat het gebrek een algemeen gevaar oplevert. Een algemeen gevaar wordt nader uitgelegd in *paragraaf 4.3.1*.

4.3 Permanente inrichting: roerende zaken

De grondslag voor een aansprakelijkheidstelling betreffende een gebrekkige roerende zaak staat beschreven in art. 6:163 BW. Een school kan aansprakelijk worden gesteld voor ontstane schade indien er wordt voldaan aan de volgende vereisten: de school is i) een bezitter van een ii) roerende zaak die iii) gebrekkig is en een iv) bijzonder gevaar oplevert. Het bijzondere gevaar v) dient bij de school bekend te zijn. Het verschil met de gestelde voorwaarden in art. 6:174 BW is, dat er bij roerende zaken sprake moet zijn van een bijzonder gevaar, dat bekend is bij de school.

4.3.1 Bijzonder gevaar en algemeen gevaar

Iedere zaak kan in beginsel een algemeen gevaar vormen. Hierbij kan men denken aan bijvoorbeeld een bierflesje dat vanuit een raam naar beneden wordt gegooid. Hier is sprake van een algemeen gevaar, omdat een voorbijganger door het flesje zou kunnen worden geraakt en hierdoor schade oploopt.³¹ Anders gesteld: bij een algemeen gevaar kan het eventuele gevolg redelijkerwijs worden ingeschat. Indien dit bierflesje niet wordt gegooid, maar de hals van het flesje zou afbreken bij het openmaken, dan is er sprake van een bijzonder gevaar.³¹ Bij het openmaken van het flesje kan redelijkerwijs niet worden verwacht dat de hals zal afbreken.

4.3.2 Bekendheidseis

De school als bezitter van een roerende zaak dient bekend te zijn met de mogelijkheid van gevaar dat door een gebrek zou kunnen ontstaan. Dit betekent niet dat de school op de hoogte hoeft te zijn van het concrete gebrek zelf. Aan de hand van het volgende voorbeeld kan de bekendheidseis nader worden uitgelegd: *Leerling 'A' springt op een trampoline tijdens de gymnastiekles. Plots zakt de trampoline in elkaar wegens een defecte veer, waardoor 'A' schade oploopt. Indien de docent bekend was met het concrete gebrek, in dit geval de defecte veer van de trampoline, is er sprake van een aansprakelijkheid conform art. 6:162 BW.*

²⁹ 1) Pajmans 2008, p.24.

²) Hof 's-Gravenhage 15 juli 2003, *LJN AQ5925*.

³⁰ Pajmans 2008, p. 26.

³¹ Spier e.a. 2009, p. 106.

De docent kan immers worden verweten dat hij heeft nagelaten om een andere trampoline te gebruiken. Hierdoor is er door de docent (bewust) een gevaarsituatie gecreëerd, met als gevolg dat de leerling schade heeft opgelopen.

De bekendheidseis heeft dus betrekking op het feit dat bekend is dat er niet moet worden gesprongen op een trampoline met een defecte veer. Deze wetenschap is voldoende om een beroep te doen op art. 6:173 BW.

4.4 Zorgplicht binnen de permanente inrichting

Om als school te voldoen aan de bijzondere zorgplicht ten aanzien van de permanente inrichting, dient een school vooral goed onderhoud te plegen aan het schoolgebouw en het gebouw te controleren op gebreken. Ook dienen de roerende zaken die regelmatig op school worden gebruikt te worden gecontroleerd op slijtage en mankementen. Hierbij kan worden gedacht aan de gymnastiekmaterialen of de veelvuldig gebruikte tafels en stoelen in de lokalen. Indien de school regelmatig controleert of alle zaken op school in orde zijn en tijdig tot reparatie of vervanging overgaat, zal het risico op een aansprakelijkheidstelling verkleind worden.

4.5 Tijdelijke inrichting

Zoals al in *paragraaf 4.1* is gesteld houdt een tijdelijke inrichting in dat er sprake is van een eenmalig voorkomende situatie of een situatie die slechts aanhoudt voor een bepaalde tijd.

Een eenmalige situatie is bijvoorbeeld een voorstelling die wordt gegeven in de aula. Het podium wordt echter niet goed vastgezet waardoor dit in elkaar zakt en twee leerlingen letsel oplopen. Een situatie voor een bepaalde tijd is bijvoorbeeld een verbouwing. Vanwege de verbouwing liggen er bijvoorbeeld spijkers op de grond en een leerling trapt met zijn voet in een spijker. In beide situaties staat één ding centraal: het handelen of het nalaten van de school.

4.5.1 Aansprakelijkheid

Aan de hand van het handelen of het nalaten van de school, dient te worden beoordeeld of de school een gevaarsituatie heeft gecreëerd en/of heeft laten bestaan. Zoals in *paragraaf 3.1.1* al aan de orde is gekomen dient een gevaarzetting te worden getoetst aan de hand van de door de Hoge Raad gestelde Kelderluikcriteria. Aan de hand van deze criteria kan worden getoetst of de school in strijd heeft gehandeld met de zorgvuldigheidsnorm.

Indien er niet wordt voldaan aan de gestelde criteria, kan de school aansprakelijk worden gesteld op grond van art. 6:162 BW.

4.6 Aansprakelijkheidstelling voorkomen

Om als school, in algemene zin, een aansprakelijkheidsstelling te kunnen voorkomen, dient een school bij alle tijdelijke inrichtingen voorzorgsmaatregelen te nemen. Wederom is het hierbij lastig om inhoudelijk aan te geven in welke specifieke situaties bepaalde voorzorgsmaatregelen noodzakelijk worden geacht. In de onderstaande paragrafen worden twee uitspraken van de rechtbank aangehaald, waaruit kan worden afgeleid welke voorzorgsmaatregelen een school dient te nemen bij een introductieles en een verbouwing.

4.6.1 Tijdelijke inrichting: Introductieles

Uitspraak

Op een hogeschool wordt een introductieles gegeven voor de eerstejaars leerlingen. In het desbetreffende lokaal waren veertig stoelen beschikbaar, maar er waren meer dan veertig leerlingen aanwezig. 'A' gaat daarom op een tafel zitten. Het blad van de tafel breekt af, waardoor 'A' achterover valt. Door de val heeft 'A' rug- en nekletsel opgelopen.³²

De rechtbank heeft de bovenstaande situatie getoetst aan de Kelderluikcriteria. In de overweging is meegenomen dat er in beginsel geen grote kans was dat de tafel het zou begeven, maar dat het risico niet verwaarloosbaar klein was. Daarbij diende in ogenschouw genomen te worden dat als de tafel het zou begeven, de kans op (ernstig) lestel groot zou zijn.³³ Daarbij stelde de rechtbank dat de school de potentiële gevaren eenvoudig had kunnen wegnemen door simpelweg voor meer stoelen te zorgen.³⁴ De rechtbank stelde de school uiteindelijk wel aansprakelijk, maar de school hoefde maar 80% van het gevorderde te betalen. Dit met de reden dat de rechtbank ook van mening was dat 'A' een bepaalde mate van 'eigen schuld' had, wegens eigen onvoorzichtigheid.³⁵

Aan de hand van dit arrest kan worden geconcludeerd dat een school door middel van het nemen van één voorzorgsmaatregel, zou kunnen voldoen aan de bijzondere zorgplicht ten aanzien van een tijdelijke inrichting. Bij dit arrest dient wel de kanttekening te worden geplaatst dat als in bovenstaande casus geen sprake zou zijn geweest van een eerstejaars leerling van de Hogeschool, maar van een eerstejaars leerling van een middelbare school, de rechtbank hoogst waarschijnlijk niet had geoordeeld dat er sprake was van 'eigen schuld'. In dat geval had de rechtbank waarschijnlijk een hogere eis aan de zorgplicht gesteld.

4.6.2 Tijdelijke inrichting: werkzaamheden

Uitspraak

Wegens werkzaamheden op een ROC liggen er pvc-buizen in de gang. Door middel van een pvc-buis wordt er door leerling 'A' (20 jaar) een papieren pijltje weggeblazen. Leerling 'B' (20 jaar) krijgt dit papieren pijltje in het oog en loopt hierdoor ernstig oogletsel op. Leerling 'B' stelt het ROC aansprakelijk voor het opgelopen lestel.³⁶

De rechtbank heeft in deze zaak geoordeeld dat het ROC niet aansprakelijk kon worden gesteld voor het opgelopen lestel van 'B'. Uit het arrest is gebleken dat aan het einde van iedere werkdag de werkmaterialen en het afval werden opgeruimd. Tevens is er door vijf medewerkers van het ROC toezicht gehouden op (het gedrag van) de leerlingen. De reden dat er een pvc-buis in de gang lag, was omdat er op dat moment met dit materiaal werd gewerkt. Gezien de leeftijd van de leerlingen had het ROC niet hoeven te verwachten dat leerlingen pijltjes zouden schieten door een pvc-buis of de materialen voor risicovolle spelletjes zouden gebruiken.³⁷ De voorzorgsmaatregelen die door de school genomen zijn, waren volgens de rechtbank meer dan voldoende, waardoor het ROC geen verwijt kon worden gemaakt.

³² Rb. Arnhem 7 mei 2003, LJV AF9110.

³³ Rb. Arnhem 7 mei 2003, LJV AF9110, r.o. 12.

³⁴ Rb. Arnhem 7 mei 2003, LJV AF9110, r.o. 15.

³⁵ Art. 6:101 BW.

³⁶ Rb. Middelburg 23 april 2003, LJV AO3717.

³⁷ Rb. Middelburg 23 april 2003, LJV AO3717, r.o. 4.8.

4.6.3 Verbouwing St.-Odulphuslyceum

Het St.-Odulphuslyceum heeft aangegeven dat er binnen afzienbare tijd een verbouwing zal gaan plaatsvinden in het schoolgebouw. Gezien de uitspraak van de rechtbank, beschreven in *paragraaf 4.6.2*, is het mogelijk om de te nemen voorzorgsmaatregelen tijdens een verbouwing te bepalen.

Aan de hand van de uitspraak kan in ieder geval worden gesteld dat er bij een verbouwing intensief toezicht dient te worden gehouden door de medewerkers. Ook dienen alle materialen en het afval iedere dag opgeruimd te worden. Gezien de afweging van de rechtbank Middelburg mag worden verwacht dat leerlingen van 20 jaar geen materialen zullen gebruiken voor risicovolle spelletjes. Op het St.-Odulphuslyceum wordt echter les gegeven aan leerlingen die jonger zijn dan 20 jaar. Hierdoor kan het risico bestaan dat de leerlingen gevaarlijke dingen uithalen met de bouwmaterialen. Het zal daarom voor het St.-Odulphuslyceum van het grootste belang zijn dat er extra toezicht wordt gehouden op de leerlingen en dat de materialen worden opgeruimd. Indien dit niet gebeurt, zal de school mogelijk aansprakelijk kunnen worden gesteld voor de opgelopen schade.

Kijkend naar de Kelderluikcriteria zal het St.-Odulphuslyceum door middel van een tijdige mededeling over de geplande verbouwing kunnen inspelen op de onoplettendheid en onvoorzichtigheid van de leerlingen (eerste criterium). De leerlingen dienen bij voorbeeld te worden gewaarschuwd om van de bouwmaterialen af te blijven. Tevens kan de school als voorzorgsmaatregel de leerlingen de toegang tot bepaalde bouwplaatsen ontzeggen. Ook kunnen bouwplaatsen worden afgezet met lint.

Bij het in acht nemen van, onder meer, de bovenstaande voorzorgsmaatregelen zal zowel het risico op ongelukken als het risico op een aansprakelijkheidsstelling worden verkleind.

5. Bewegingsonderwijs

Uit de cijfers van het Letsel Informatie Systeem is gebleken dat op jaarbasis 6800 blessures worden behandeld op de SEH, die opgelopen zijn tijdens het bewegingsonderwijs op middelbare scholen.³⁸ In dit hoofdstuk zullen de voorzorgsmaatregelen aan de orde komen die dienen te worden genomen tijdens een gymnastiekoefening. Tevens wordt er gekeken in hoeverre een school aansprakelijk kan worden gesteld voor letsel dat is opgelopen tijdens het bewegingsonderwijs. Ook zal er in dit hoofdstuk aandacht worden besteed aan de geobserveerde gymnastieklessen op het St.-Odulphuslyceum.

5.1 Sport- en spelsituaties

In het algemeen kan worden aangenomen dat mensen die aan een sport- of spelactiviteit meedoen, zich er in beginsel van bewust moeten zijn dat zo'n activiteit bepaalde risico's met zich mee kan brengen. Zo kan je bijvoorbeeld tijdens een voetbalwedstrijd per ongeluk een trap krijgen van iemand die de bal wil afpakken of word je tijdens de judoles net iets harder op de grond geduwd dan gebruikelijk is. In beide voorbeelden kan het voorkomen dat iemand vanwege de schop of de duw, letsel oploopt. In beginsel kan worden gesteld dat het oplopen van bepaald letsel dat voortvloeit uit een sport- of spelactiviteit valt onder het aanvaardbare risico. Anders geformuleerd is er tijdens een sport- of spelsituatie sprake van een bepaalde mate van geaccepteerde gevaarzetting.³⁹ In deze zin is het letsel dat wordt opgelopen door een verrichte handeling tijdens een sport- of spelsituatie minder snel onrechtmatig, dan dat diezelfde handeling zou worden verricht in een 'normale' situatie.

Aan de hand van de volgende twee voorbeelden wordt de scheidingslijn weergegeven tussen een geaccepteerde gevaarzetting en een onrechtmatige handeling tijdens een sport- of spelsituatie.

Uitspraken

1. 'A' en 'B' spelen een potje tennis tegen een ander duo. Tijdens een wisselperiode slaat 'A' een paar ballen naar de andere kant van het speelveld. 'B' bevindt zich op dat moment aan die zijde van het speelveld en krijgt daardoor een bal tegen zijn rechteroog, waardoor hij zijn gezichtsvermogen verliest.⁴⁰

2. Bij een voetbalwedstrijd vindt er een duel plaats tussen 'speler A' en 'speler B'. Tijdens het duel raakt 'A' aan zijn knie gewond wegens het natrappen door 'B'. Uit medisch onderzoek is gebleken dat speler 'A' hierdoor ernstig blijvend letsel aan zijn knie heeft opgelopen.⁴¹

De Hoge Raad stelde in de eerste zaak dat de wisselperiode tot onderdeel van het spel behoorde en dat er tijdens een (tennis)spel zwaardere eisen worden gesteld ten aanzien van een onrechtmatige handeling waaruit letsel voortvloeit, dan buiten een spelsituatie. Indien de wisselperiode niet aangemerkt zou zijn als een spelsituatie zou de handeling wel als onvoorzichtig worden gekwalificeerd, en dus onrechtmatig.

De Hoge Raad achtte ten aanzien van de tweede zaak, dat de handeling van 'B' kon worden gezien als op een grove wijze inbreuk maken op de spelregels, waardoor er sprake was van een onrechtmatige handeling. Aan de hand van dit arrest zijn de volgende twee vuistregels door de Hoge Raad gesteld:

³⁸ Zie paragraaf 2.1.

³⁹ Spier e.a. 2009, p. 51.

⁴⁰ HR 19 oktober 1990, LJN AD1456.

⁴¹ HR 28 juni 1991, LJN ZC0300.

Vuistregel 1

De eerste vuistregel bepaalt dat een bepaalde gedraging binnen het kader van een sportbeoefening minder snel als onrechtmatig mag worden geclassificeerd dan dat deze gedraging plaatsvindt buiten een sportbeoefening.⁴²

Vuistregel 2

De tweede vuistregel stelt dat enkel het overtreden van de spelregels en overtreding van de regels die gegeven zijn ter bescherming van de veiligheid van de spelers, niet altijd onrechtmatig is. Bij de tweede vuistregel dient wel in acht te worden genomen dat op een zeer grove wijze inbreuk maken op de spelregels, wel als een onrechtmatige handeling kan worden geclassificeerd.⁴³

5.1.1 Sport- en spelsituaties op school

Ondanks dat het bewegingsonderwijs op school allerlei sport- en spelelementen bevat, kan de sport- en speljurisprudentie niet van toepassing worden verklaard, indien er een ongeluk plaatsvindt waarbij de vraag naar voren komt of de school de bijzondere zorgplicht wel is nagekomen.⁴⁴ Dit met de reden dat de sport- en speljurisprudentie immers handelt over de vraag of een medesporter aansprakelijk is voor het opgelopen letsel. Bij gymnastiekongevallen waarin de eventuele aansprakelijkheid van de school een rol speelt, kan worden gesteld dat de gymnastiekdocent niet in het spel verwickeld is en om deze reden niet kan worden gekwalificeerd als medesporter.

Indien het bewegingsonderwijs wel onder een sport- en spelsituatie zou kunnen worden geschaard, zou het gevolg zijn dat de aansprakelijkheidsdrempel een stuk hoger zou komen te liggen. Uit de sport- en speljurisprudentie in *paragraaf 5.1* kan worden geconcludeerd dat de aansprakelijkheid bij schade die wordt opgelopen wegens een handeling van een medespeler, minder snel wordt aangenomen dan dat de handeling buiten de sport- en spelsituatie zou hebben plaatsgevonden. Aangezien de bijzondere zorgplicht de gezondheid en de veiligheid van de leerlingen beschermt, dient de aansprakelijkheidsdrempel dus laag te worden gehouden.

Dat de sport- en speljurisprudentie niet van toepassing is op de bijzondere zorgplicht van een school kan ook worden betoogd op grond van het Disloque-arrest. In dit arrest stond de val van een turnster tijdens een training op de turnvereniging centraal. De Hoge Raad stelde:

“...Het gaat hier niet om de situatie waarin een deelnemer aan sport of spel letsel oploopt als gevolg van een gedraging van een andere deelnemer [...] maar om een geval van letsel dat is ontstaan bij een oefening onder leiding van een door de vereniging aangestelde trainer, waarbij de te beantwoorden vraag is [...], gelet op alle omstandigheden van het geval, zijn tekortgeschoten in de zorg die van hen jegens de deelnemers aan de training kan worden gevergd.”⁴⁴

Dit arrest zal in *paragraaf 5.2.2* nog nader worden toegelicht.

⁴² HR 28 juni 1991, *LJN ZC0300*, r.o. 3.3.3.

⁴³ HR 28 juni 1991, *LJN ZC0300*, r.o. 3.3.5.

⁴⁴ Pajmans 2008, p. 81-82.

5.2 Het toetsingskader van de zorgplicht

De rechtbank Zwolle acht het nakomen van de bijzondere zorgplicht bij het bewegingsonderwijs nog belangrijker dan de zorgplicht tijdens andere lessen op school, aangezien de kans op ongevallen groter is en het risico op (ernstig) letsel aanzienlijk kan zijn.⁴⁵ Indien er sprake is van een ongeluk tijdens de gymnastiekles dient er te worden gekeken of de docent bepaalde veiligheidsnormen in acht heeft genomen om aan de bijzondere zorgplicht te voldoen. Aan de hand van de Kelderluikcriteria, beschreven in *paragraaf 3.1.1*, kan worden getoetst of de docent de bijzondere zorgplicht is nagekomen. Tevens kunnen twee andere arresten van de Hoge Raad worden aangehaald voor het toetsingskader. Deze arresten zijn in de onderstaande paragrafen uitgewerkt.

5.2.1 Zwiependе tak-arrest

In deze zaak wordt door de Hoge Raad de zorgvuldigheidsnorm aan banden gelegd.

Uitspraak

*Tijdens een boswandeling schopt 'A' (17 jaar) tegen een tak die per ongeluk het oog van 'B' raakt. Het gevolg was dat 'B' zijn oog verloor en stelde dat 'A' aansprakelijk was voor de schade, omdat het schoppen tegen de tak, volgens 'B', onrechtmatig was.*⁴⁶

De Hoge Raad stelt dat gevaarscheppend gedrag pas onrechtmatig is, indien de mate van waarschijnlijkheid zodanig is, dat ingeschat had kunnen worden dat door een bepaald gedrag of een bepaalde handeling een ongeval zou kunnen ontstaan. De mogelijkheid dat een bepaald gedrag of een bepaalde handeling kan leiden tot een ongeval, brengt nog niet met zich mee dat het gedrag of de handeling per definitie een onrechtmatige handeling is.⁴⁷ Als deze leer van de Hoge Raad wordt toegepast op een situatie bij het bewegingsonderwijs, kan worden gesteld dat een school onrechtmatig handelt indien de mate van waarschijnlijkheid van het ontstaan van een ongeval zo groot was, dat de school op een andere manier zou moeten hebben gehandeld.

5.2.2 Het Disloque-arrest

Deze zaak spitst zich toe op de veiligheidsmaatregelen die ingezet dienen te worden bij sport- en spelactiviteiten.

Uitspraak

*Meisje 'A' (14 jaar) doet een oefening aan de ringen, genaamd 'de disloque'. 'A' is een zeer ervaren turnster, die vaker deze oefening aan de ringen heeft uitgevoerd. 'A' komt tijdens het uitvoeren van de oefening ten val naast de mat, waardoor zij ernstig letsel oploopt. 'A' heeft ernstig hoofd- en hersenletsel opgelopen, met als gevolg dat zij blijvend invalide is geworden.*⁴⁸

Uit het arrest blijkt dat 'de disloque' kan worden beschouwd als een moeilijke oefening. Gezien de aard van de oefening kan een eventuele val ernstige gevolgen met zich meebrengen. Bij deze oefening was het dus noodzakelijk dat er goede voorzorgsmaatregelen genomen zouden worden. Aangezien 'A' met haar hoofd buiten de mat viel, was de Hoge Raad van oordeel dat de matten beter geplaatst hadden moeten worden of dat er meer matten gebruikt hadden moeten worden. Tevens was de begeleiding van de trainers niet toereikend genoeg. Er werd in drie groepen getraind en er werd slechts door twee begeleiders assistentie verleend. De Hoge Raad stelde dat er onvoldoende helpers waren geweest om de oefening op een goede manier te kunnen ondersteunen.⁴⁹

⁴⁵ Rb. Zwolle 22 april 2009, *LJN* BI8294.

⁴⁶ HR 9 december 1994, *LJN* ZC1576.

⁴⁷ HR 9 december 1994, *LJN* ZC1576, r.o. 3.4 – 3.6.

⁴⁸ HR 6 oktober 1995, *LJN* ZC1836.

⁴⁹ HR 6 oktober 1995, *LJN* ZC1836, r.o. 3.4.3.

Tevens was de Hoge Raad van oordeel dat de begeleiders niet voldoende deskundig waren om deze oefening goed te kunnen begeleiden. Zo bleek dat een begeleider geen opleiding had gehad in het onderdeel ringen en dat de tweede begeleider de betreffende oefening nog nooit zelf had uitgevoerd, waardoor hij niet op de hoogte was van de mogelijke gevaren bij de oefening. Uit dit arrest kan worden geconcludeerd dat de val niet voorkomen had kunnen worden, maar dat wegens het niet nemen van voldoende voorzorgsmaatregelen de gevolgen van het letsel zijn vergroot.⁵⁰

5.2.3 Gymnastiekles in drie fases

De gymnastieklessen kunnen worden opgedeeld in drie fases. Binnen iedere fase worden aparte voorzorgsmaatregelen gesteld. De fases zijn:

- i. de voorfase
- ii. de uitvoeringsfase
- iii. de nazorgfase.⁵¹

In de onderstaande paragrafen zullen de drie fases nader worden toegelicht met de daarbij te stellen voorzorgsmaatregelen.

5.3 Voorfase

De voorfase betreft de randvoorwaarden om een zo veilig mogelijke gymnastiekles te kunnen geven. Bij de randvoorwaarden behoren bijvoorbeeld de uitleg die docent vooraf geeft aan de leerlingen en de wijze van opbouw van de oefening. De randvoorwaarden voor een gymnastiekles dienen in acht genomen te worden door een docent, om ervoor te zorgen dat er jegens leerlingen niet onzorgvuldig wordt gehandeld.⁵² De gestelde criteria van het Kelderluik-arrest kunnen ook van toepassing worden verklaard op de voorfase. Voordat er wordt ingegaan op de voorfase, zullen de Kelderluikcriteria kort worden beschreven.

5.3.1 Kelderluikcriteria

Volgens het eerste criterium van het kelderluik-arrest zal de docent in ogenschouw dienen te houden met wat voor soort klas hij te maken heeft. Anders gesteld: welke mate van oplettendheid en voorzichtigheid kan de docent verwachten van de klas die op het punt staat een oefening uit te voeren. Factoren die hierbij van belang zijn, zijn bijvoorbeeld de leeftijd van de leerlingen, de oplettendheid in de les, het niveau- en de prestaties van de leerlingen e.d. De uitleg van de docent dient tevens passend te zijn voor de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van de leerlingen.⁵² Om aan het tweede en derde criterium te voldoen, dient de docent te kunnen inschatten wat de kans is op mogelijke ongevallen bij een oefening. Daarbij dient de docent dus rekening te houden met i) de bovenstaande factoren tijdens de les en ii) de moeilijkheidsgraad van de betreffende oefening. Tevens dient de docent rekening te houden met de ernst van de gevolgen die kunnen ontstaan, indien een oefening verkeerd wordt uitgevoerd of fout afloopt. De moeilijkheidsgraad van de oefening, de mogelijke gevolgen indien de oefening fout gaat en de variabele factoren tijdens de les, bepalen de belangenafweging ten opzichte van het vierde criterium van het kelderluikarrest. De docent dient ten behoeve van dit criterium een belangenafweging te maken, welke voorzorgsmaatregelen hij wel en niet dient in te zetten om de desbetreffende oefening te ondersteunen.

⁵⁰ Pajmans & van der Putt-van Vessum 2007, p. 45.

⁵¹ B.M. Pajmans, 'Gymnastiek: stoeien met aansprakelijkheid', PIV Bulletin 7, november 2009, p. 5

⁵² Pajmans 2008, p. 84.

5.3.2 Bevoegdheid docent

De eerste randvoorwaarde die kan worden aangemerkt binnen de voorfase is dat een docent bevoegd en bekwaam moet zijn om gymnastiekles te mogen geven op een school. De grondslag hiervoor is gelegd in het Disloque-arrest uit *paragraaf 5.2.2*. Aangezien deze randvoorwaarde voor het bewegingsonderwijs op school vrij evident is, wordt dit punt niet nader besproken.

5.3.3 Constructie oefening

Indien er tijdens de gymnastiekles gebruik wordt gemaakt van materialen die een bepaalde (technische) constructie hebben, dient deze constructie in orde te zijn. Als voorbeeld kan worden gedacht aan de oefening waarbij leerlingen springen op een mini-trampoline, waarna zij een koprol moeten maken op een verhoogd vlak. Het landingsvlak dient op de goede hoogte te zijn afgesteld. In een zaak van de rechtbank Rotterdam werd geconcludeerd dat de hoogte van het rolvlak niet goed was afgesteld. De onrechtmatigheid van handelen van de school werd in deze zaak dan ook vastgesteld. Ook was er sprake van een andere onrechtmatigheid, aangezien de gymnastiekdocent de leerlingen niet bijstond tijdens de oefening.⁵³ In sommige gymnastieklessen behoort het opbouwen van een constructie door de leerlingen tot een deel van de oefening. In dat geval dient door de docent de opgebouwde constructie alsnog te worden gecontroleerd. Wegens de bijzondere zorgplicht mag van de docent worden verwacht dat hij kan inschatten wat de gevolgen kunnen zijn als de constructie onjuist is opgebouwd, zodat ongelukken voorkomen kunnen worden.

5.3.4 Ondersteunend materiaal

De Hoge Raad oordeelde in het Disloque-arrest dat er meer matten hadden moeten worden neergelegd om de ernstige gevolgen van een val te kunnen beperken. Dat de turnster in kwestie ervaren was, speelt geen rol. De leerlingen die deelnemen aan het bewegingsonderwijs op de middelbare school, zijn in de regel geen ervaren sportbeoefenaars. Het neerleggen van matten is daarom van essentieel belang. Aan de hand van het volgende arrest kan een standpunt worden ingenomen ten aanzien van het gebruik van voldoende veiligheidsmaterialen, zoals matten.

Uitspraak

In een klas wordt in zes groepen tegelijk een oefening aan de ringen uitgevoerd. 'A' valt uit de ringen en valt naast de matten. Hierdoor loopt 'A' ietsel op aan beide ellebogengewrichten, waardoor 'A' een operatie moest ondergaan.⁵⁴

De rechtbank oordeelde in deze zaak dat de docent voldoende voorzorgsmaatregelen had getroffen. 'A' stelde in deze zaak dat er niet genoeg matten op de grond waren gelegd. De rechtbank ging hier niet in mee. Het instructieboek *'Allround lichamelijke oefening'* was door de docent gebruikt bij de voorbereiding van deze oefening. In dit boek staat beschreven dat bij deze oefening twee turnmatten in elkaars verlengde moeten worden neergelegd. De docent heeft de matten neergelegd zoals in het instructieboek stond beschreven. Dat 'A' naast de matten is gevallen is geen bewijs dat de matten niet goed waren neergelegd.⁵⁵ Aan de hand van deze uitspraak zou dus kunnen worden geconcludeerd dat indien de gymnastiekdocent de aanwijzingen volgt uit een handboek, daarmee ook de bijzondere zorgplicht is nagekomen.

⁵³ 1) Rb. Rotterdam 29 januari 2003, *LJN* AR6499.

⁵⁴ 2) Pajmans 2008, p.73.

⁵⁵ Rb. Arnhem 7 juli 2004, *LJN* AQ5088.

⁵⁶ Rb. Arnhem 7 juli 2004, *LJN* AQ5088, r.o. 9.

Mijns inziens is dit standpunt niet helemaal juist. Toelichting:

Motivatie standpunt

De klas wordt opgedeeld in 6 groepen. Deze groepen worden ingedeeld op basis van de lengte van de leerlingen, zodat de ringen hierop kunnen worden afgesteld. In de eerste groep zitten de kleinste kinderen van de klas, in de laatste groep zitten de langste kinderen van de klas. De docent neemt de handleiding als leidraad en legt onder iedere groep ringen twee turnmatten neer in elkaars verlengde. Aannemelijk is dat de langste leerlingen, een grotere zwaaiafstand hebben, dan de kleinste leerlingen van de klas. Indien de langste leerling op het hoogste punt van de zwaai ten val zal komen, is er een grotere kans dat deze leerling naast de mat zal belanden dan dat de kleinste leerling van de klas op het hoogste punt van de zwaai ten val zal komen.

Indien deze motivering wordt gekoppeld aan het oordeel van de rechtbank, zou aan de hand van bovenstaande toelichting kunnen worden geoordeeld dat de docent heeft voldaan aan de bijzondere zorgplicht. In mijn optiek heeft de docent echter niet voldaan aan de bijzondere zorgplicht, aangezien van de docent de expertise mag worden verwacht dat hij prioriteit geeft aan de veiligheid van alle leerlingen en rekening houdt met de mogelijke gevolgen voor alle individuele leerlingen.

Ook bij een zaak van het gerechtshof te Amsterdam werd geoordeeld over het gebruik van matten bij een hoogspringoefening op de middelbare school. Hierbij liep een leerling letsel op aan de enkels. Het Hof stelde dat bij oefeningen waar risico's aan verboden zijn, eisen worden gesteld aan de hulpmiddelen bij de landing en aan de correcte opvang van de springer. De betreffende docent had er voor dienen te zorgen dat de matten goed waren neergelegd, zodat de leerling niet op de rand van de mat terecht zou kunnen zijn gekomen.⁵⁶

5.3.5 Passende uitleg

In de volgende casus oordeelde de rechtbank Zwolle dat de gymnastiekdocent op verschillende punten de bijzondere zorgplicht niet was nagekomen. Het oordeel van de rechtbank dat van toepassing is op de voorfase zal in deze paragraaf worden behandeld.

Uitspraak

Tijdens een gymnastiekles wordt een stoeispel gespeeld genaamd 'de strijd der titanen.' Het is de bedoeling dat twee leerlingen tegenover elkaar op de mat zitten en elkaar van de mat moeten proberen af te duwen. 'Meisje A' (14 jaar) doet de oefening met 'jongen B' (14 jaar). Na het stoeispel wordt 'A' onwel en verliest zelfs kort het bewustzijn. In het ziekenhuis wordt vastgesteld dat 'leerling A' ernstig nekletsel heeft opgelopen, waardoor er operatief ingegrepen dient te worden. Het gevolg was dat 'A' voor 80-100% arbeidsongeschikt werd verklaard.⁵⁷

Het eerste punt van kritiek dat de rechtbank gaf in deze zaak was dat de docent geen goede instructie had gegeven, voordat de gymnastiekoefening werd uitgevoerd. Het stoeispel zou voor de eerste keer worden uitgevoerd, waardoor de gymnastiekdocent rekening had moeten houden met de onwetendheid van de leerlingen. Er zou niet voldoende aandacht zijn geschonken aan de toegestane handelingen tijdens de oefening. De docent zou wel hebben aangegeven dat er niet mocht worden gekrabbd, gebeten, geslagen of geschopt.⁵⁸ Door de docent is echter niet uitgelegd op welke wijze leerlingen elkaar mochten vastpakken en op welke wijze zij elkaar van de mat mochten duwen. De rechtbank doelde vooral op het feit dat de docent geen instructie had gegeven ten aanzien van het vastpakken- en klemmen van het hoofd en het overstrekken van gewrichten tijdens de oefening.⁵⁸ De rechtbank stelde in deze zaak dat er bij dit soort gymnastiekoefeningen sprake is van veel lichaamscontact waardoor het risico op (ernstig) letsel mogelijk niet te vermijden is.

⁵⁶ 1) Hof Amsterdam 17 juli 1997, L/JN AJ6483,

2) Pajmans 2008, p. 69.

⁵⁷ Rb. Zwolle 22 april 2009, L/JN BI8294.

⁵⁸ Rb. Zwolle 22 april 2009, L/JN BI8294, r.o. 4.4.

Hierdoor had de gymnastiekdocent zeker bepaalde voorzorgsmaatregelen moeten nemen om zo beperking of voorkoming van letsel te bewerkstelligen. Ook is uit een uitspraak van de rechtbank Rotterdam gebleken dat de leerlingen voldoende instructie hadden moeten krijgen alvorens zij de oefening daadwerkelijk gingen uitvoeren.⁵⁹

5.3.6 Vakwerkplan

Aan de hand van de volgende uitspraak kan worden gezien hoe de voorfase door middel van een vakwerkplan op een goede manier kan worden ingekleed.

Uitspraak

'Leerling A' (12 jaar) komt ten val gekomen bij een oefening hordelopen. 'A' breekt door de val zijn been op twee plaatsen. 'A' dient noodgedwongen een operatie te ondergaan en heeft drie dagen in het ziekenhuis moeten verblijven. Na deze operatie heeft 'A' nog een lange tijd moeten revalideren. De school wordt door 'A' aansprakelijk gesteld en 'A' vordert een schadevergoeding.⁶⁰

De school voerde aan dat de gymnastieklessen zijn vastgelegd in een vakwerkplan. Dit vakwerkplan behelst afspraken die tussen de gymnastiekdocenten op school gemaakt zijn, ten aanzien van het lesprogramma en de werkwijze.⁶¹ Door 'A' werd aangevoerd dat het onderdeel hordelopen voor kinderen in de leeftijd van 12 jaar zonder meer te gevaarlijk zou zijn en dat de school dit sportonderdeel niet zou moeten onderwijzen in de (verplichte) gymnastiekles. Door de school is vervolgens aangevoerd dat aan de hand van het vakwerkplan al twintig jaar op deze wijze het hordelopen werd onderwezen aan leerlingen van 12 jaar, zonder dat er noemenswaardige incidenten hadden plaatsgevonden.⁶¹

De rechtbank heeft gekeken naar de wijze waarop het lesprogramma is aangeboden door school en welke materialen zijn gebruikt. De rechtbank heeft, samengevat, kunnen vaststellen aan de hand van het vakwerkplan en de verklaring van de docent, dat het onderdeel hordelopen in vijf lessen op een opbouwende- en didactische manier is onderwezen aan de leerlingen. Tevens is er goed toezicht gehouden door de docent en waren de hordes op een speciale manier aangepast aan de leerlingen.⁶¹ De rechtbank oordeelde dat de school er alles aan had gedaan om een ongeluk te voorkomen. De school werd niet aansprakelijk gesteld voor de opgelopen schade van 'A'.⁶¹ Het Hof te Amsterdam heeft later de uitspraak van rechtbank bekrachtigd.⁶²

Uit dit arrest kan worden opgemaakt dat het vakwerkplan gezien kan worden als de voorfase van de gymnastiekles. De school heeft namelijk op voorhand moeten nadenken over de wijze waarop het lesprogramma aangeboden zou moeten worden, met als doelstelling om de vaardigheid van de leerlingen op specifieke sportonderdelen te kunnen verbeteren. Het vakwerkplan heeft er mede voor gezorgd dat de school niet aansprakelijk is gesteld voor de opgelopen schade door het ongeval. Hieruit volgt dat een gedegen vakwerkplan kan worden gezien als een goede basis ten aanzien van de randvoorwaarden van de voorfase.

5.4 De uitvoeringsfase

De uitvoeringsfase van een gymnastiekles vangt aan op het moment dat de leerlingen beginnen met het uitvoeren van een gymnastiekoefening. Binnen dit kader wordt er vanuit gegaan dat de gymnastiekdocent heeft voldaan aan de gestelde randvoorwaarden van de voorfase.

⁵⁹ 1) Rechtbank Rotterdam 29 januari 2003, L/JN AQ6925.

2) Pajmans 2008, p. 84.

⁶⁰ Rb. Haarlem 19 juli 2006, L/JN AY4382.

⁶¹ Rb. Haarlem 19 juli 2006, L/JN AY4382, r.o. 4.3 tot r.o. 4.6.

⁶² Hof Amsterdam 8 mei 2008, L/JN BF0899.

Aan de hand van het Zwiepende Tak-arrest uit *paragraaf 5.2.1*, kan worden geconcludeerd dat het niet onrechtmatig is om gymnastiekoefeningen aan te bieden die enig risico met zich mee brengen.

5.4.1 Toezicht

De belangrijkste taak binnen de uitvoeringsfase van een gymnastiekoefening is het toezicht dat dient te worden gehouden door de gymnastiekdocent. Dit toezicht kan niet op iedere leerling individueel gericht zijn. Dit kan immers ook niet van de docent worden gevraagd.⁶³ Hoe streng het toezicht dient te zijn, verschilt per situatie en hangt mede af van de grootte en samenstelling van de klas en van de aard van de oefening. Hoe groter de verwachting is dat de leerlingen onvoldoende oplettend en onvoldoende voorzichtig zullen zijn tijdens een oefening, hoe intensiever het toezicht dient te zijn, om tijdens de oefening op een juiste wijze te kunnen ingrijpen. Om het begrip 'toezicht' nader uit te leggen wordt de casus genaamd 'de strijd der titanen' uit *paragraaf 5.3.5* aangehaald.

In deze zaak werd de gymnastiekoefening op vijf matten en door vijf groepen van twee leerlingen tegelijkertijd uitgevoerd. De rechtbank stelde dat er vanuit mag worden gegaan dat het er bij zo'n soort oefening stevig aan toe kan gaan. Hierdoor is het belangrijk dat de docent genoeg toezicht houdt en de oefening in goede banen leidt. Tevens dient de docent te kunnen ingrijpen als de oefening fout dreigt te gaan.⁶⁴ De rechtbank constateerde dat de docent niet genoeg in staat was geweest om iedere groep voldoende in de gaten te houden. De conclusie die daaruit volgde was dat, in combinatie met het niet geven van de juiste instructies in de voorfase en het te weinig toezicht houden tijdens de uitvoeringsfase, de docent niet heeft voldaan aan de zorgplicht. Er waren onvoldoende maatregelen getroffen om een ongeluk te kunnen voorkomen en de gevolgen van het ongeluk te kunnen beperken.⁶⁴

Concluderend kan worden gesteld dat hoe groter de kans op letsel is als de oefening fout gaat, hoe intensiever het toezicht van de docent dient te zijn. De grootte van het risico op letsel houdt tevens verband met de hoeveelheid leerlingen die de oefening op hetzelfde moment mogen uitvoeren.

5.4.2 Ingrijpen

De volgende zaak die als voorbeeld zal worden gebruikt, heeft zich afgespeeld in 1985 en is uiteindelijk beoordeeld door de Hoge Raad. Binnen deze zaak stonden twee elementen centraal die kunnen worden geplaatst onder de uitvoeringsfase en de nazorgfase. Zodoende zal ook op deze zaak in de volgende paragraaf nog worden teruggekomen. Ten aanzien van de uitvoeringsfase heeft in deze zaak het inschatten van bepaalde risico's door de gymnastiekdocent centraal gestaan.

Uitspraak

'Leerling A' (17 jaar) doet een oefening op de trampoline tijdens de gymnastiekles. De oefening wordt uitgevoerd in twee groepen. Later in de les mochten de leerlingen zelf kiezen welke sprongen zij wilden maken, zolang het wel de sprongen waren die ze hadden geleerd in de voorgaande lessen. Er is door de docent bij één trampoline toezicht gehouden. Op de andere trampoline worden door de leerlingen echter steeds gevaarlijke sprongen gemaakt, welke niet waren onderwezen in de voorgaande lessen. De docent heeft deze sprongen waargenomen, blijkens de verklaringen van andere leerlingen. 'Leerling A' heeft op een gegeven moment een sprong gemaakt die ook wel bekend staat als de 'dodensprong'. 'A' komt door de sprong gestrekt ten val op de mat en kan zich niet meer bewegen. In het ziekenhuis blijkt dat 'A' een dwarslaesie heeft opgelopen.⁶⁵

⁶³ Kanton Zutphen 12 augustus 2003, NJ 2004, 260.

⁶⁴ Rb. Zwolle 22 april 2009, LJN BI8294, r.o. 4.5 – 4.6.

⁶⁵ HR 14 juni 1985, LJN AJ5212.

Het oordeel van het Hof, dat werd overgenomen door de Hoge Raad, luidde dat de docent op verschillende punten in strijd had gehandeld met de criteria van het Kelderluik-arrest. Ten eerste had de docent de gemaakte sprongen toegestaan. De docent had vooraf wel duidelijke instructies gegeven ten aanzien van de sprongen die wel en niet gemaakt mochten worden, waardoor kan worden geconcludeerd dat de zorgplicht tijdens de voorfase in beginsel wel is nagekomen. Op het moment dat de leerlingen de instructies negeerden en sprongen aan het maken waren, die niet waren onderwezen in de voorgaande lessen, heeft de docent echter niet ingegrepen. Hierdoor is niet voldaan aan de eerste twee criteria van het Kelderluik-arrest binnen de uitvoeringsfase. Ter motivering kan worden aangevoerd dat de leerlingen mogelijk niet op de hoogte zijn geweest van het risico van deze sprongen.

Daarnaast blijkt uit het arrest dat er een soort van 'showsituatie' was ontstaan in de les, waarbij leerlingen elkaar aan het uitdagen waren om juist gewaagde sprongen te maken.⁶⁶ Bij het ontstaan van zo'n soort showsituatie, kan er worden verwacht dat er te weinig rekening wordt gehouden met de eigen veiligheid. Alleen al door het ontstaan van de showsituatie, had de gymnastiekdocent op basis daarvan moeten ingrijpen en de oefening stil moeten leggen.⁶⁶ Van de docent mag een voldoende mate van expertise worden verondersteld om te kunnen inschatten hoe groot de kans is dat er een ongeval zou kunnen ontstaan. Gezien de gevaarlijke sprongen die de leerlingen maakten, had de gymnastiekdocent de oefening stop moeten zetten.

5.4.3 Bijstaan

Naast het houden van toezicht dient de docent bij sommige gymnastiekoefeningen de leerlingen bij te staan. Oefeningen zoals de ringen, bokspringen, trampolinespringen, touwklimmen e.d. kunnen in de regel worden opgevat als wat gevaarlijkere gymnastiekoefeningen waarbij, als de oefening verkeerd afloopt, de gevolgen mogelijk ernstig kunnen zijn. Bij deze oefeningen dient de docent dan ook de afweging te maken, of de leerlingen moeten worden bijgestaan door een vanger. Het inzetten van vangers kwam ook al aan de orde in het Disloque-arrest. De Hoge Raad oordeelde in deze zaak dat de turnster had moeten worden bijgestaan door een docent, ondanks het feit dat zij zeer ervaren was.

In een zaak bij de rechtbank Rotterdam uit 2004 stond de vraag centraal of het inzetten van een medeleerling als vanger een passende voorzorgsmaatregel is.⁶⁷ De rechtbank achtte het nodig dat er een deskundige bij de zaak zou worden betrokken, alvorens zij een uitspraak zou kunnen doen. De rechtbank wilde weten of, volgens het oordeel van de deskundige, door het inzetten van medeleerlingen, er voldoende- en passende voorzorgsmaatregelen waren getroffen. Tevens stelde de rechtbank de vraag of door het laten opstellen van de gymtoestellen door de leerlingen, er een grotere kans op ongelukken zou zijn ontstaan.

Tot op heden is er waarschijnlijk nog geen uitspraak gedaan in deze zaak. In ieder geval is de vervolguitspraak van deze zaak niet terug te vinden op bijvoorbeeld *rechtspraak.nl*.

⁶⁶ HR 14 juni 1985, LJV AJ5212, r.o. 4.15 – 4.16.

⁶⁷ Rb. Rotterdam 22 maart 2007, LJV BA1304.

Op grond van een uitspraak van het Gerechtshof te Arnhem is echter wel gebleken dat het niet inzetten van vangers kan leiden tot een onrechtmatigheid. In deze zaak dienden de leerlingen op een springplank te springen en een spreidsprong te maken over een bok. Een twaalfjarige leerling verloor bij deze oefening het evenwicht en belandde hierdoor naast de mat. Zowel de rechtbank als het Hof oordeelden dat de docent tekort was geschoten in het kader van de bijzondere zorgplicht door geen vangers in te zetten bij de oefening. Het feit dat deze maatregel niet in alle gevallen voldoende is om de gevolgen van de val te voorkomen of te beperken, doet hieraan niet af.⁶⁸

Op basis van de bovenstaande arresten kan in ieder geval worden geconcludeerd dat het bij bepaalde oefeningen noodzakelijk wordt geacht om vangers in te zetten als extra voorzorgsmaatregel. De mate van noodzakelijkheid is wegens het onbekende oordeel van de deskundige niet concreet vast te stellen.

Bij bepaalde oefeningen kan worden gemotiveerd dat een docent beter zelf als vanger kan fungeren dan de leerlingen, aangezien van de leerlingen niet kan worden verwacht dat zij in staat zijn om adequaat te reageren. In een situatie waarbij een oefening fout dreigt te gaan, zal de vangende leerling tevens niet in staat zijn om een medeleerling te corrigeren, waardoor de kans op een ongeluk mogelijk zelfs groter is. Alleen de gymnastiekdocent is opgeleid om de juiste corrigerende handelingen uit te voeren, waardoor het risico op een ongeluk wordt verkleind, en de gevolgen van een ongeluk worden verminderd.

Indien de docent besluit om leerlingen in te zetten als vangers, moet ervoor worden gezorgd dat de leerlingen op een correcte wijze worden geïnstrueerd. De leerlingen moet worden verteld of worden voorgedaan op welke wijze zij hun medeleerlingen dienen te vangen. De docent dient daarbij toezicht te houden op de ingezette vangers en deze zo nodig te corrigeren indien zij het niet goed doen. Op deze manier wordt in ieder geval door de docent getracht om de kans op een ongeval te verkleinen.

5.4.4 Externe motivatiemiddelen

Indien een leerling de gymnastiekoefening niet durft te doen, is het de taak van de docent om de leerling zo goed mogelijk te begeleiden, waardoor de leerling uiteindelijk de gymnastiekoefening toch uitvoert. Uit een arrest van de Hoge Raad is gebleken dat een docent wel moet oppassen met het aanmoedigen van een leerling.

Uitspraak

Leerling 'A' (14 jaar) wil tijdens de gymnastiekles de zweefkoprol niet maken. 'A' heeft een visuele handicap en durft daarom niet. De docent probeert de leerling over te halen door hem een cola te beloven. De oefening liep slecht af, met letsel tot gevolg.⁶⁹

De Hoge Raad oordeelde in deze zaak dat de docent de zorgplicht niet was nagekomen, waardoor de gymnastiekdocent aansprakelijk werd gesteld voor de schade die de leerling had opgelopen. In deze zaak heeft een deskundige aangegeven dat het beloven van een cola, een negatief effect heeft gehad op de leerling. De docent was op de hoogte van de visuele handicap van de leerling en wist dat de leerling moeite had met het inschatten van afstanden.

⁶⁸ 1) Hof Arnhem 30 november 1999, LJN AK4187.

2) Pajmans 2008, p. 67.

⁶⁹ HR 19 januari 2007, LJN AZ0129.

De docent had de leerling zelf moeten laten onderzoeken in eigen tempo, hoe hij de oefening het beste zelf zou kunnen doen. Door het inzetten van een extern motivatiemiddel; het beloven van een cola, heeft de docent ervoor gezorgd dat de leerling niet zijn eigen keuze kon maken om de oefening te doen op eigen tempo, waardoor de veiligheid van de leerling onvoldoende werd gegarandeerd.⁷⁰

5.5 Nazorgfase

De nazorgfase is alleen van toepassing indien zich een ongeval heeft voorgedaan tijdens de gymnastiekles. De docent dient op een zorgvuldige manier om te gaan met de leerling en het mogelijk opgelopen letsel. Indien de docent onjuist- of niet adequaat handelt, ontstaat de kans dat het letsel wordt verergerd of wordt vergroot. De casus waarin het stoeispel centraal stond, kan wederom worden aangehaald bij de nazorgfase.

Na de stoeioefening is het meisje onwel geworden en heeft zij bewegingsloos op de mat gelegen. De docent wist dat het meisje gedurende korte tijd het bewustzijn had verloren. De docent had daarom Eerste Hulp moeten verlenen conform de EHBO-voorschriften en de gedragscode voor de beroepsgroep.⁷¹ Tevens had het meisje volgens de voorschriften niet mogen bewegen en/of verplaatst mogen worden. Zij is echter wel verplaatst naar het docentenkamertje van het gymnastieklokaal. De docent heeft hierna de les afgerond. Ondertussen is het meisje door de conciërge naar de huisarts gebracht, waarna het meisje is doorgestuurd naar het ziekenhuis. De rechtbank oordeelde in deze dat de docent onvoldoende nazorg heeft gegeven na het ongeluk.⁶³ De rechtbank heeft echter niet kunnen vaststellen of het handelen van de docent ervoor heeft gezorgd dat het letsel was verergerd.

Ook de zaak uit *paragraaf 5.4.2*, waarin de trampolineoefening verkeerd is afgelopen, kan worden aangehaald bij de nazorgfase.⁷² Ook hier was het oordeel dat de docent niet goed had gehandeld nadat het ongeluk was gebeurd. De Hoge Raad stelde dat de docent niet juist had gehandeld nadat de leerling ten val was gekomen. Uit de verklaringen is gebleken dat de leerling op eigen verzoek op zijn rug is gekeerd. Vervolgens is de leerling geholpen met het aantrekken van zijn trainingspak door medeleerlingen, op verzoek van de gymnastiekdocent. Bij het aantrekken van het trainingspak werden zowel de romp als het hoofd opgetild en niet ondersteund.⁷³

De gymnastiekdocent had volgens de Hoge Raad moeten bedenken dat indien een leerling zich niet of nauwelijks kan bewegen, er sprake zou kunnen zijn van rug- of nekletsel. De gymnastiekdocent had de leerling in de positie moeten laten waarin hij was neergekomen en had hem moeten verbieden om te bewegen. Hij had het verzoek van de leerling moeten negeren. Ook had de docent niet mogen verzoeken om de leerling het trainingspak te laten aantrekken.⁷⁴

De deskundigen hebben in deze zaak niet kunnen vaststellen of de dwarslaesie alleen door de val is ontstaan of dat er sprake was van een causaal verband tussen het verplaatsen van de leerling en de opgelopen dwarslaesie.⁷⁴

⁷⁰ HR 19 januari 2007, *LJN* AZ0129, r.o. 2.18.

⁷¹ Rb. Zwolle 22 april 2009, *LJN* BI8294, r.o. 2.6 en 4.7.

⁷² HR 14 juni 1985, *LJN* AJ5212.

⁷³ HR 14 juni 1985, *LJN* AJ5212, r.o. 2. (concl. A-G Mr. Franx)

⁷⁴ HR 14 juni 1985, *LJN* AJ5212, r.o. 3. (concl. A-G Mr. Franx)

Hoewel uit de bovenstaande arresten niet kon worden geconstateerd of de verkeerde handelingen van gymnastiekdocenten daadwerkelijk hadden bijgedragen aan de ernst van het opgelopen letsel, kan hieruit wel de volgende les worden getrokken: Van een docent kan niet worden verwacht dat deze altijd een duidelijk beeld heeft van het mogelijk letsel van een leerling; de gymnastiekdocent is immers geen arts. Vooral wanneer een leerling bij een val terecht komt op zijn rug of nek, is het van groot belang dat gymnastiekdocent de leerling laat liggen in de positie waarin deze terecht is gekomen. Daarnaast moet de docent ervoor zorgen dat de leerling zich niet beweegt. Nadat deze voorzorgsmaatregelen zijn genomen, dient de docent een arts in te schakelen. De arts kan de docent vervolgens adviseren.

5.6 Bewegingsonderwijs St.-Odulphuslyceum

Er zijn verschillende gymnastieklessen geobserveerd op het St.-Odulphuslyceum. Er is gekeken in hoeverre er door de docenten rekening wordt gehouden met de gestelde voorzorgsmaatregelen, zoals deze in de voorgaande paragrafen zijn benoemd. Aan de hand van de behandelde jurisprudentie en theorie, is er een checklist tot stand gekomen die is gebruikt bij de observatie van iedere gymnastiekles. Alle checklists van de geobserveerde gymnastieklessen zijn opgenomen in *bijlage III* van dit onderzoeksrapport. In de onderstaande paragrafen zullen de belangrijkste waarnemingen worden beschreven, waarna een conclusie zal worden getrokken of er is voldaan aan de voorzorgsmaatregelen binnen de voor- en uitvoeringsfase.

5.6.1 Acro-gym

Acro-gym	
Voorzorgsmaatregelen voorfase	Les
Goede toegepaste uitleg gegeven door de docent.	Nee
Er is aandacht besteed aan de door de leerlingen te nemen voorzorgsmaatregelen.	Nee
Er zijn voldoende matten neergelegd.	Ja
Opmerkingen voorfase: Gymles 3 Atheneum. De leerlingen waren bekend met de oefeningen en de betreffende voorzorgsmaatregelen. Deze les was de 3 ^e acro-gymles en tevens de laatste les voordat de leerlingen zouden worden beoordeeld op dit gymnastiekonderdeel. De klas was daardoor zeer zelfstandig aan het werk en het was duidelijk wat er tijdens deze opdracht van hen werd verwacht.	
Voorzorgsmaatregelen uitvoeringsfase	Les
De docent heeft toezicht gehouden tijdens het uitvoeren van de oefening.	Ja
Indien de oefening fout dreigde te gaan heeft de docent ingegrepen.	Ja
Opmerkingen uitvoeringsfase: Aan de leerlingen zijn op papier voorbeeldoefeningen verstrekt die leerlingen konden nadoen.	

De docent heeft goed toezicht gehouden en heeft leerlingen geholpen of gecorrigeerd indien de oefening dreigde fout te gaan. Ook heeft de docent meerdere keren aanwijzingen gegeven hoe een bepaalde oefening beter kon worden uitgevoerd. Tevens zijn er bij iedere groep voldoende matten neergelegd om eventueel letsel te kunnen voorkomen. De docent had niet meer voorzorgsmaatregelen kunnen nemen dan hij heeft gedaan.

5.6.2 Rugby

Rugby	
Voorzorgsmaatregelen voorfase	Les
De docent heeft een goede uitleg gegeven over de gymnastiekoefening.	Ja
Er is aandacht besteed aan de door de leerlingen te nemen voorzorgsmaatregelen.	Ja
Er zijn voldoende matten neergelegd.	Ja
Opmerkingen voorfase: 1) De docent heeft in de uitleg extra aandacht besteed aan de voorzorgsmaatregelen die genomen dienen te worden door de leerlingen. Er is zeer duidelijk uitgelegd welke handelingen wel- en niet zijn toegestaan. 2) Er werden twee dikke matten neergelegd waarop de leerlingen moesten scoren. Er is gekozen voor 2 dikke matten omdat de kans aanwezig was dat leerlingen zouden kunnen vallen tijdens het scoren.	
Voorzorgsmaatregelen uitvoeringsfase	Les
De docent heeft toezicht gehouden tijdens het uitvoeren van de oefening.	Ja
Indien de oefening fout dreigde te gaan heeft de docent ingegrepen.	Ja

Aan de hand van deze les kan worden geconcludeerd dat, ondanks de ruwheid van het spel, zeker meer dan voldoende voorzorgsmaatregelen zijn genomen door de gymnastiekdocent. Tijdens de uitleg, voorafgaand aan de oefening, is extra aandacht besteed aan de handelingen die wel- en niet waren toegestaan. Ook werd door de docent zeer goed toezicht gehouden. Iedere handeling die werd verricht en niet strookte met de gestelde voorzorgsmaatregelen uit de uitleg, werd afgefloten. Het spel werd hierdoor even stil gelegd en de bal ging dan naar de tegenpartij. De docent heeft tijdens deze les de jongens en de meisjes gescheiden en er zo voor gezorgd dat de kans op letsel werd verkleind. Ook zijn extra dikke valmatten gebruikt om het risico op letsel te verkleinen.

5.6.3 Boksen

Boksen	
Voorzorgsmaatregelen voorfase	Les
De docent heeft een goede uitleg gegeven over de gymnastiekoefening.	Ja
Er is aandacht besteed aan de door de leerlingen te nemen voorzorgsmaatregelen.	Ja
Opmerkingen voorfase: De docent heeft in de uitleg extra aandacht besteed aan de voorzorgsmaatregelen die genomen dienen te worden door de leerlingen. Er is zeer duidelijk uitgelegd welke handelingen wel- en niet zijn toegestaan.	
Voorzorgsmaatregelen uitvoeringsfase	Les
De docent heeft toezicht gehouden tijdens het uitvoeren van de oefening.	Ja
Indien de oefening fout dreigde te gaan heeft de docent ingegrepen.	Ja
Opmerkingen uitvoeringsfase: In totaal is de oefening uitgevoerd door 11 groepen van 2 leerlingen. Hierdoor was het soms moeilijk voor de docent om op iedere groep toezicht te houden.	

Ten aanzien van deze les kan worden geconcludeerd dat er voldoende voorzorgsmaatregelen zijn genomen door de docent, ondanks dat er minder toezicht is gehouden. Hieronder wordt gemotiveerd waarom er mijn inziens voldoende voorzorgsmaatregelen zijn genomen:

1. De docent heeft tijdens de voorfase zeer duidelijk uitgelegd welke handelingen wel- en niet mochten worden verricht. Zo mocht er alleen worden gestoten tegen de bokshandschoenen en tegen de schouders.

Er werd benadrukt dat men niet mocht stoten tegen het hoofd, de buik en de rug. Ook mocht niet worden getrapt of extreem hard worden geslagen. De leerlingen die deze les volgden zaten allemaal in 5 VWO. Van deze leerlingen mag daarom een zekere mate van verantwoordelijkheid worden verwacht.

2. De vrije opdracht waarin leerlingen een 'wedstrijdje' mochten doen, duurde in totaal 2 minuten. Door deze tijdslimiet zou een 'wedstrijdje' niet kunnen ontaarden in een ongecontroleerde vechtpartij. Indien er door een leerling ietsel zou worden toegebracht, zou er sprake moeten zijn geweest van moedwilligheid. Dit kan de docent niet worden aangerekend.

5.6.4 Trampolinespringen

Trampolinespringen			
Voorzorgsmaatregelen voorfase	Les 1	Les 2	Les 3
Goede toegepaste uitleg gegeven door de docent.	Ja	Ja	Ja
Er is aandacht besteed aan de door de leerlingen te nemen voorzorgsmaatregelen.	Ja	Ja	Ja
Docent heeft toezicht gehouden tijdens het opbouwen.	Ja	Ja	Nee
Docent heeft de opgebouwde oefening gecontroleerd.	Ja	Ja	Nee
Er zijn voldoende matten neergelegd.	Ja	Ja	Ja
Opmerkingen voorfase: 1. Tijdens één les heeft de docent in mindere mate toezicht gehouden bij het opbouwen. Leerlingen hebben voordat de gymnastiekoefening was begonnen op een trampoline staan springen die zij zelfstandig vast hadden gezet. De docent had deze trampoline nog niet gecontroleerd. 2. Bij één les heeft de docent één van de drie trampolines gecontroleerd voordat de oefening van start ging. Halverwege de oefening is één groep stop gezet waarna de trampoline door de docent extra werd vastgedraaid.			
Voorzorgsmaatregelen Uitvoeringsfase	Les 1	Les 2	Les 3
Docent heeft toezicht gehouden tijdens de oefening	Ja	Ja	Ja
Indien de oefening dreigde fout te gaan, heeft de docent ingegrepen	Ja	Ja	Ja
Er zijn leerlingen ingezet als vanger	Ja	Ja	Ja
Docent heeft zichzelf ingezet als vanger	Ja	Nee	Ja
Docent heeft toezicht gehouden tijdens het opruimen	Ja	Ja	Ja
Opmerkingen uitvoeringsfase Bij alle lessen zijn leerlingen ingezet als vangers. Geconstateerd is dat de vangers in vele gevallen hun taak niet goed deden. Vaak stonden zij niet op te letten. In bepaalde gevallen waren de vangers bang om hun medeleerlingen te vangen. Soms werd er ook niet op de juiste manier gevangen. De vangers werden tijdens twee lessen minimaal gecorrigeerd door de docent.			
Overige opmerkingen: Enkele leerlingen hadden tijdens het trampolinespringen sieraden om of kauwgom in hun mond.			

Uit de waarnemingen blijkt dat in de meeste gevallen de noodzakelijke voorzorgsmaatregelen zijn genomen tijdens deze lessen. Aan de hand van deze geobserveerde lessen kunnen enkele aandachtspunten worden geformuleerd. Deze zullen de kans op een ongeval helpen verkleinen en het risico op een aansprakelijkheidsstelling kunnen verkleinen:

- De docent dient de vangers beter te instrueren hoe zij hun medeleerlingen bij dienen te staan tijdens de oefening.
- De docent dient meer toezicht te houden op de vangers om te zien of zij hun 'taak' naar behoren uitvoeren.
- De docent dient meer toezicht te houden tijdens het opbouwen van de oefening;
- De materialen die door de leerlingen moeten worden opgezet moeten vóór gebruik door de docent worden gecontroleerd.
- De docent controleert de leerlingen op kauwgom en sieraden.

5.6.5 Vakwerkplan St.-Odulphuslyceum

Voor het eerste, tweede en derde leerjaar is door de sectie gymnastiek een vakwerkplan geschreven. Ten behoeve van dit onderzoek is het vakwerkplan bekeken. Uit *paragraaf 5.4.6* kan namelijk worden geconcludeerd dat het vakwerkplan kan dienen als een goede basis voor de gestelde randvoorwaarden binnen de voorfase. In het vakwerkplan van het St.-Odulphuslyceum is beknopt beschreven welke gymnastiekoefeningen worden behandeld en wat de leerlingen tijdens de oefening dienen te doen. Bij bepaalde oefeningen is kort beschreven welke hulpverlening kan worden ingezet. In mindere mate is er aandacht besteed aan de lesopbouw betreffende het aanleren van vaardigheden. Ook is in het vakwerkplan niet opgenomen welke veiligheidsmaterialen dienen te worden ingezet. Als in het vakwerkplan ook deze punten zullen worden beschreven, kan iedere docent zich houden aan de gestelde randvoorwaarden. Op deze wijze zou een eenduidigere handelswijze worden bewerkstelligd. De kans op eventuele ongevallen zou hierdoor geringer worden.

5.7 Conclusie Bewegingsonderwijs St.-Odulphuslyceum

Aangezien binnen alle geobserveerde lessen voldoende voorzorgsmaatregelen zijn genomen, kan in beginsel de conclusie worden getrokken dat het St.-Odulphuslyceum ten aanzien van het bewegingsonderwijs voldoet aan de bijzondere zorgplicht. Deze conclusie kan alleen 'in beginsel' worden getrokken, aangezien het aantal observaties niet in verhouding staat tot het aantal gymnastieklessen dat wordt onderwezen op het St.-Odulphuslyceum. Niet kon worden vastgesteld of alle docenten de benodigde voorzorgsmaatregelen in acht nemen. Ten behoeve van het St.-Odulphuslyceum is daarom een algemene checklist geschreven, waarin beschreven wordt welke voorzorgsmaatregelen genomen dienen te worden tijdens een gymnastiekles. Het doel van deze checklist is om iedere gymnastiekdocent te informeren over de te nemen voorzorgsmaatregelen. Tevens zijn er aandachtspunten, afkomstig uit de geobserveerde lessen, verwerkt in de checklist. Indien alle gymnastiekdocenten de checklist gaan gebruiken, zal het risico op een aansprakelijkheidstelling worden verkleind.

6. Pesten

“De weg naar claimen staat open”, volgens advocaat Trudy Dammers-Wubbe.⁷⁵ Steeds vaker berichten de media dat ouders de school aansprakelijk stellen voor de schade die hun kind heeft opgelopen wegens pesten. De ouders houden de school verantwoordelijk voor het feit dat de school niets- of niet genoeg heeft gedaan om het pesten te voorkomen. Trouw berichtte onlangs nog dat een familie uit Limburg voornemens is om de school aansprakelijk te stellen voor de door het pesten gelede schade van hun kind.⁷⁶ In 2003 heeft een scholengemeenschap een schikking van 8000 euro betaald aan een gezin waarvan twee kinderen werden gepest op school.⁷³ In dit hoofdstuk zal aandacht worden besteed aan het onderwerp pesten en in hoeverre een school aansprakelijk kan worden gesteld, indien deze geen- of te weinig actie onderneemt tegen pestgedrag op school. Tevens zal het pestbeleid van het St.-Odulphuslyceum worden getoetst aan de zorgvuldigheidscriteria.

6.1 Pesten of plagen?

Het is lastig om pesten in één zin te definiëren aangezien de ervaring en de zienswijze van de gepeste leerling uitmaakt of er wel- of geen sprake is van pesten. Wel kan worden gesteld dat er sprake is van pesten, indien steeds dezelfde leerling bij regelmaat op een bedreigende, vervelende of intimiderende manier wordt bejegend door een andere leerling of door een groep leerlingen. Bij pesten is er sprake van kwade opzet waarbij er ‘geen gelijke verhouding’ is tussen de gepeste leerling en de pester.⁷⁷ De gepeste leerling is daarom vaak niet in staat om zichzelf te kunnen verdedigen. Daarentegen kan plagen worden omschreven als iemand voor een enkele keer, voor een korte periode op ‘de hak nemen’ zonder dat er sprake is van kwade opzet. Er is sprake van ‘een gelijke verhouding’ tussen de beide partijen waardoor de geplaagde zich kan verdedigen. De scheidslijn tussen plagen en pesten is echter dun, waardoor de plagerijen ook kunnen ontaarden in pestgedrag.

Het pestgedrag kan zich uiten in psychisch pesten of fysiek pesten. Onder psychisch pesten kan worden verstaan dat iemand veelvuldig wordt vernederd, wordt uitgescholden, wordt uitgesloten of wordt genegeerd. Bij fysiek pesten wordt iemand lichamelijk aangeraakt door bijvoorbeeld slaan of schoppen. Hierbij kan ook worden gedacht aan het afpakken of kapot maken van eigendommen. De gevolgen van pesten kunnen leiden tot psychische en/of fysieke schade bij de gepeste. Ten aanzien van de gevolgen kan worden gedacht aan: geen plezier in naar school gaan, verminderde schoolresultaten, eenzaamheid en in isolement raken. Tevens kan het pesten leiden tot slaapproblemen, hoofdpijn, buikpijn e.d. Ook zijn er gevolgen voor de leerlingen die zelf pesten. Uit onderzoek is geconstateerd dat ook kinderen die pesten gevolgen kunnen ervaren op langere termijn. Deze leerlingen kunnen onder andere sociale problemen krijgen.⁷⁸

⁷⁵ W.Schenk, ‘Claims na pesten gaan toenemen’, *De Volkskrant* 28 februari 2003, geraadpleegd op 20 april.

⁷⁶ R. Dullaert, ‘Pesten begint klein en zo moet je het houden’, *Trouw* 4 mei 2011, geraadpleegd op 10 mei 2011.

⁷⁷ Van der Meer 2002, p. 10.

⁷⁸ F.Fekkes, ‘Bullying among elementary school children’, 28 juni 2005, www.tno.nl/downloads/PZSCPestenSamenvProefschrift.pdf, p. 1, geraadpleegd op 1 mei 2011.

6.2 Zorgplicht

Indien door de school wordt geconstateerd dat een leerling wordt gepest, dient de school vanwege de bijzondere zorgplicht in te grijpen. De zorgplicht bij pestgedrag is echter een stuk lastiger na te komen voor een school dan bijvoorbeeld de zorgplicht die wordt verwacht bij de gymnastiekles. Dit met de reden dat pesten vaak lastig op te merken is of een stuk moeilijker kan worden vastgesteld. Daarbij is de mate van zorg die van de school wordt verlangd bij pestgedrag per situatie weer anders.⁷⁹

Hoe een school een concrete invulling dient te geven aan het aanpakken van pesten om te kunnen voldoen aan de zorgplicht, is niet concreet uitgekristalliseerd. Wel kan worden gesteld dat de school een toezichthoudende taak heeft. Dit betekent dat de school toezicht dient te houden op de leerlingen tijdens de lessen, pauzes, tussenuren en bij activiteiten die school gerelateerd zijn. Deze toezichthoudende taak houdt dus in dat er door de school opgelet dient te worden of er sprake is van pestgedrag onder leerlingen.⁸⁰

Een school kan niet aansprakelijk worden gesteld voor de schade die veroorzaakt is door het pestgedrag van medeleerlingen, puur op basis van het enkele feit dat het pesten heeft plaatsgevonden.⁸¹ Indien de school echter een verwijt kan worden gemaakt omdat zij nalatig is geweest of niet voldoende maatregelen heeft genomen, die redelijkerwijs van de school kunnen worden verwacht, kan de school wel aansprakelijk worden gesteld voor opgelopen schade wegens pesten.

6.3 Zorgvuldigheidscriteria

Aan de hand van een viertal criteria kan worden getoetst of de school de zorgvuldigheidsnorm is nagekomen:

1. Kenbaarheid van het gevaar;
2. Er is sprake van dreiging van ernstige schade;
3. Het is mogelijk en noodzakelijk om actie te ondernemen;
4. Er bestaat een reële verhouding tussen de moeite en kosten van het ondernemen van actie enerzijds en het gevaar anderzijds.⁷⁹

Aan de hand van jurisprudentie en uitspraken van de Hoge Raad zullen hier onder de criteria worden toegelicht.

6.3.1 Kenbaarheid van het gevaar

Aan de hand van onderstaande uitspraak van de Hoge Raad uit 1974 kan worden afgeleid wat de Hoge Raad stelt over de kenbaarheid van het gevaar in relatie tot de zorgplicht.

Uitspraak

*Op 27 maart 1970 komt 'A' aan bij een huis om brood te bezorgen. 'A' struikelt over een touw dat op enkele decimeters hoogte boven het pad naar de voordeur is gespannen. Door het touw komt 'A' ten val en loopt daardoor letsel op. Vlaktbij het desbetreffende pad waren twee kinderen, van vier en vijf jaar oud, aan het spelen.*⁸²

In deze zaak stond de vraag centraal of de broodbezorger door de kinderen gewaarschuwd had moeten worden voor het gespannen touw en of de kinderen er vanuit hadden moeten gaan dat het gespannen touw een gevaarstelling zou vormen voor mensen die over het pad zouden lopen. In cassatie is er vanuit gegaan dat de kinderen het touwtje niet zelf hadden gespannen. 'A' stelde in deze zaak dat de kinderen c.q. de ouders

⁷⁹ Pajmans & van der Putt-van Vessel 2007, p. 53.

⁸⁰ Centrum School en Veiligheid, 'Pesten en aansprakelijkheid scholen' <www.schoolenveiligheid.nl> (via: 'geweld, agressie en pesten' > 'pesten' > 'wetgeving'), geraadpleegd op 24 april 2011.

⁸¹ Rb. Utrecht 25 juni 2008, LJN BD5252, r.o. 4.3.

⁸² HR 22 november 1974, LJN AC5503.

aansprakelijk waren voor de opgelopen schade. In eerste aanleg werd 'A' door de rechtbank in het gelijk gesteld, waarna de ouders in hoger beroep zijn gegaan. Ook het gerechtshof stelde 'A' in het gelijk. De Hoge Raad heeft echter beide vonnissen vernietigd. De Hoge Raad stelde:

*“Dat echter van een rechtsplicht om een waargenomen gevaarsituatie voor het ontstaan waarvan men niet verantwoordelijk is, op te heffen of anderen daarvoor te waarschuwen, in het algemeen ook voor volwassenen alleen sprake kan zijn, wanneer de ernst van het gevaar dat die situatie voor anderen meebrengt tot het bewustzijn van de waarnemer is doorgedrongen, zulks behoudens het bestaan van bijzondere verplichtingen tot zorg en oplettendheid zoals kunnen voortvloeien uit een speciale relatie met het slachtoffer of met de plaats waar de gevaarsituatie zich voordoet.”*⁸³

Het Hof heeft volgens de Hoge Raad niet kunnen vaststellen dat het risico van de gevaarstelling tot het bewustzijn van de kinderen was doorgedrongen, waardoor 'A' in het ongelijk werd gesteld. Uit deze uitspraak kan worden afgeleid dat de Hoge Raad hogere eisen stelt aan de waarnemer die een bijzondere verplichting heeft. De zorgplicht die de school heeft kan worden gezien als zo'n bijzondere verplichting. De eisen die dus worden gesteld aan een school, als waarnemer van een gevaarsituatie, liggen dus hoger dan de eisen die worden gesteld aan een 'gemiddelde deelnemer' aan het maatschappelijke verkeer.⁸³ Om iedere vorm van risico uit te sluiten wordt van de school verlangd om in te grijpen bij een enkele kenbaarheid van gevaar of het constateren van een gevaarsituatie, zonder dat de ernst van de situatie volledig onderkend is.

6.3.2 Sprake van dreiging ernstige schade

Dit criterium toetst of er sprake is van dreiging van ernstige schade. Uit jurisprudentie is nog niet gebleken dat een school de zorgvuldigheidsnorm op grond van dit criterium heeft geschonden.

6.3.3 Mogelijk en noodzakelijk om actie te ondernemen

Het derde criteria kan worden onderverdeeld in het mogelijkheids criterium en het noodzakelijkheids criterium.

Mogelijkheids criterium

De mogelijkheid om als school actie te ondernemen, ontstaat in beginsel pas op het moment dat de school pestgedrag constateert. Wel kan er van de school een actieve bijdrage worden gevraagd, door bijvoorbeeld toezicht houden, om te onderzoeken of er sprake is van pesten op hun school. Hieronder volgt een uitspraak over het mogelijkheids criterium.

Uitspraak

*Leerling 'A' (13 jaar) wordt voor een lange tijd gepest op de middelbare school. De ouders stellen de school aansprakelijk voor het feit dat de school geen veilig schoolklimaat heeft geboden aan 'A'. Volgens de ouders is 'A' voor een lange tijd door medeleerlingen gepest, geïntimideerd, bedreigd en mishandeld wegens zijn afkomst en geloof. De ouders stellen dat de school geen, of te weinig maatregelen heeft getroffen, om het pestgedrag te laten stoppen en voorkomen.*⁸⁴

Uit het arrest blijkt dat de ouders per brief de school op de hoogte hebben gesteld dat 'A' werd gepest op school. Deze brief is verstuurd op 13 juli 2002. De rechtbank oordeelde dat er sprake is van de schending van de zorgplicht, indien de school, nadat zij door de ouders in kennis is gesteld

⁸³ HR 22 november 1974, LJN AC5503, r.o. 5.

⁸⁴ Rb. Utrecht 25 juni 2008, LJN BD5252.

van het pestgedrag, geen- of niet voldoende adequate maatregelen heeft genomen. De rechtbank stelde ook dat van de school niet kon worden verwacht dat zij voor 13 juli 2002 maatregelen zou hebben genomen. De school was op dat moment nog niet op de hoogte van de pesterijen.⁸⁵ De rechtbank oordeelde in deze zaak dat de school niet aansprakelijk kon worden gesteld voor de schade die de leerling had opgelopen wegens het pesten.

Door de rechtbank is ook beoordeeld of de school voldoende maatregelen heeft genomen om het pesten te kunnen voorkomen, nadat het pesten kenbaar was gemaakt. Er is naar voren gekomen dat de school een gesprek heeft gevoerd met de ouders. Naar aanleiding van dat gesprek is overeengekomen dat de ouders en/of de leerling direct contact zouden opnemen met de school, indien er opnieuw gepest zou worden of er pestgedrag zou dreigen. Daarnaast heeft de leerlingbegeleider de mentor van leerling 'A' op de hoogte gesteld van de pesterijen. De mentor heeft per brief alle docenten van leerling 'A' op de hoogte gesteld van de pesterijen en hen tevens een meldingsplicht opgelegd, indien docenten enige pesterijen zouden opmerken jegens 'A'. Ook is gebleken dat er gesprekken hebben plaatsgevonden tussen de school en de pester.⁸⁶ Naar aanleiding van het gesprek met de pester, heeft er ook een gesprek plaatsgevonden tussen 'A' en de school. De moeder van 'A' heeft naar aanleiding van dit gesprek in een e-mail geschreven dat 'A' veel aan dit gesprek heeft gehad. In deze mail stond onder andere: *"Het heeft hem gerustgesteld dat er volwassenen zijn die hem bescherming bieden [...]"*.⁸⁷ De rechtbank kon naar aanleiding van bovenstaande acties door de school niet anders concluderen dan dat de school haar zorgplicht was nagekomen en dat er redelijkerwijs niets meer van de school had kunnen worden verwacht.

Noodzakelijkheids criterium

De noodzakelijkheid om actie te ondernemen is in het kader van pesten altijd aanwezig. Dit kan worden geconcludeerd uit de gevolgen die pesten op korte en/of lange termijn kan hebben.⁸⁸ Uit jurisprudentie is tot op heden niet gebleken dat een school op grond van dit criterium de bijzondere zorgplicht niet is nagekomen. Ten aanzien van het noodzakelijkheids criterium kan worden gesteld dat indien een school pesterijen heeft geconstateerd maar het niet noodzakelijk vindt om er iets tegen te doen, de school in strijd handelt met de zorgplicht.

Bij het noodzakelijkheids criterium kan de school er ook voor kiezen preventief te handelen tegen pesten. Bij preventieve maatregelen kan worden gedacht aan het opstellen van een algemeen pestprotocol of een algemeen pestbeleid, waarin afspraken vaststaan hoe met pesten om te gaan. Tevens is het mogelijk om in iedere mentorklas een pestprotocol op te stellen. In dit protocol staan afspraken waaraan leerlingen zich onderling dienen te houden. Ook kan er worden gedacht aan het aanbieden van speciale pestprogramma's in de klas en het geven van voorlichting. Dit heeft als doel om enerzijds de leerlingen meer inzicht te geven in de gevolgen van pesten en anderzijds om het onderwerp meer en beter bespreekbaar te maken.

⁸⁵ Rb. Utrecht 25 juni 2008, *LJN* BD5252, r.o. 4.13.

⁸⁶ Rb. Utrecht 25 juni 2008, *LJN* BD5252, r.o. 4.14-4.15.

⁸⁷ Rb. Utrecht 25 juni 2008, *LJN* BD5252, r.o. 4.16.

⁸⁸ Minne Fekkes, *Bullying among elementary school children*, 28 juni 2005, <www.tno.nl/downloads/PZSCPestenSamenvProefschrift.pdf>, pag. 1, geraadpleegd op 1 mei 2011.

6.3.4 Reële verhouding

Uit het arrest van *paragraaf 6.3.1* is gebleken dat er al hogere eisen worden gesteld aan rechtspersonen die een bijzondere verplichting hebben. De maatregelen die een school moet nemen indien pesten wordt geconstateerd, hebben ook zijn grenzen. Dit is gebleken uit een uitspraak van de rechtbank Utrecht.

Uitspraak

*Leerling 'A' en leerling 'B' (11 jaar) zitten bij elkaar in de klas op de basisschool. 'A' wordt door 'B' al 5 jaar gepest. Het houvast van 'A' is dat deze aan het einde van het schooljaar van 'B' zou zijn verlost, aangezien beiden dan naar een andere middelbare school zouden gaan. Op de voorlichtingsavond komt echter naar voren dat 'A' en 'B' mogelijk op de middelbare school weer bij elkaar in de klas zouden komen. Na de voorlichtingsavond is bij 'A' alle opgekropte woede naar boven gekomen. 'A' bleek zowel fysiek als mentaal te lijden door de pesterijen.*⁸⁹

Naar aanleiding van de voorlichtingsavond hebben de ouders van 'A' geëist dat door de school dagelijks permanent toezicht moest worden gehouden op 'B'. Indien een incident zich zou voordoen, waarbij 'A' en 'B' betrokken zouden zijn, zou dit incident onderzocht moeten worden door de school. De ouders van 'A' eisten tevens dat de uitkomsten van het onderzoek en de genomen maatregelen schriftelijk aan de ouders moesten worden medegedeeld op straffe van een dwangsom van 400 euro per overtreding.⁹⁰

Ter zitting heeft 'A' verklaard dat de school in de loop van de tijd ervoor heeft gezorgd dat het pesten is verminderd. De docent van 'A' en 'B', was op de hoogte van de situatie. De docent had toegezegd extra oplettend te zijn op het pestgedrag en ook was overeengekomen dat 'A' geen samenwerkingsopdrachten meer hoefde uit te voeren met 'B'. Tevens was er extra toezicht ingesteld tijdens de gymlessen en in de pauzes. Ook andere docenten zouden geïnformeerd zijn over de situatie van 'A'.⁹¹

De rechter is er in deze zaak vanuit gegaan dat de getroffen maatregelen, tot het einde van het schooljaar zouden worden gehandhaafd. De rechter concludeerde aan de hand van de verklaring van 'A' ter zitting, dat de getroffen maatregelen tot heden doel hebben gediend, aangezien het pesten is verminderd. De rechter is er ook vanuit gegaan dat de school tot het einde van het schooljaar de ouders van 'A' zou blijven informeren indien er sprake zou zijn van pestgedrag.⁹² De rechter heeft in deze zaak de vordering van 'A' afgewezen omdat het gevorderde niet kon worden verlangd van de school. De rechter heeft hierbij rekening gehouden met de financiële en organisatorische beperkingen van de school en de relatief korte schoolperiode die nog restte. De rechter stelde ook dat de belangen van 'B' niet uit het oog mochten worden verloren. Het instellen van permanent toezicht, zoals de ouders van 'A' hadden gevorderd, zou een te grote inbreuk zijn op de persoonlijke levenssfeer van 'B'.⁹²

6.4 Cyberpesten

Een nieuwe vorm van pesten, die niet in de voorgaande paragrafen aan de orde is gekomen betreft cyberpesten. Cyberpesten, ook wel digitaal- of elektronisch pesten genoemd, houdt alle manieren in om een ander te pesten via digitale middelen op internet of via de mobiele telefoon.⁹³

⁸⁹ Rb. Utrecht 28 maart 2002, LJN AE0771.

⁹⁰ Rb. Utrecht 28 maart 2002, LJN AE0771, r.o. 3.2.

⁹¹ Rb. Utrecht 28 maart 2002, LJN AE0771, r.o. 3.7.

⁹² Rb. Utrecht 28 maart 2002, LJN AE0771, r.o. 3.10 – 3.12.

⁹³ Delver & Hop 2007, p. 14.

Hier onder volgen enkele voorbeelden van cyberpesten.

Voorbeeld 1

"Kom ik thuis, open ik mijn mailbox: zitten er honderden dezelfde mails in. Mijn hele box zat vast en wat veel erger is: de hele mailbox van mijn ouders ook! Bleek gedaan te zijn door een klasgenoot."

Voorbeeld 2

"Ik kreeg allemaal hele nare mailtjes en telefoontjes. Bleek dat een groepje meiden op school een profiel hadden gemaakt van me. Ze hadden een foto gemaakt op school en daar een hele rare site van gemaakt. Dat ik een hoer was en dat mannen me konden bellen."

Voorbeeld 3

"We hadden les in de mediatheek en ik kwam binnen. Stond er op alle computers een foto van mij met mijn 06-nummer erbij. Die foto was helemaal niet van mij, maar ze hadden hem gejat en gefotoshopt."

Voorbeeld 4

"Er worden aldoor bij ons op school foto's gemaakt als je op de wc bent. Steken ze hun mobieltje onder de deur door." ⁹⁴

De laatste jaren wordt cyberpesten een bekender fenomeen, mede omdat het normaal is geworden dat jongeren in het bezit zijn van een mobiele telefoon en gebruik maken van het internet. De mobiele telefoon is één van de middelen waarmee ge-cyberpest wordt ook op school.⁹⁵ Leerlingen kunnen bijvoorbeeld ongewild foto's en filmpjes van elkaar maken. Tevens kunnen er nare sms-berichten worden verstuurd. Ook het veelvuldig gebruik van bepaalde sites op internet kunnen leiden tot cyberpesten. MSN en vriendsites zoals Hyves, Cu2, Facebook e.d. zijn erg populair onder jongeren. Door de veelvoud aan moderne communicatiemiddelen die jongeren tegenwoordig worden aangereikt, wordt het de laatste jaren echter ook steeds meer mogelijk gemaakt dat het 'normale' pesten in de klas of op het schoolplein via andere wegen kan worden voortgezet.

6.4.1 Cyberpesten erger?

Het cyberpesten is misschien wel erger dan 'normaal' pesten. Ten eerste omdat het vaak anoniem gebeurt. Ook is het een stuk moeilijker om jezelf te verdedigen tegen dit soort pesten. Daarbij kan het pesten harder en erger zijn dan normaal. De communicatiemiddelen die worden gebruikt zijn tevens laagdrempelig. Dit betekent dat een pester dingen zegt via MSN, mail of sms die deze in het 'echt' nooit zal durven zeggen. Bovendien kunnen de ouders en docenten moeilijker toezicht houden op deze vorm van pesten. Jongeren vertellen in het geval van cyberpesten ook vaak minder snel wat er aan de hand is.⁹⁶

6.4.2 Gevolgen van cyberpesten

De gevolgen van cyberpesten kunnen hetzelfde zijn als bij 'normaal' pesten. (paragraaf 6.1) Uit een onderzoek van het IVO is gebleken dat de effecten van 'normaal' pesten meer schade lijken op te leveren voor het psychosociale welbevinden van jongeren dan bij het pesten via digitale wegen.⁹⁷ Ook komt uit dit onderzoek naar voren dat indien een kind wordt gepest in zowel het 'echte leven' als op internet, de negatieve effecten van het pesten worden versterkt. Zodoende hebben in deze categorie jongeren meer depressieve klachten, meer gevoel van eenzaamheid en een negatiever zelfbeeld dan bijvoorbeeld jongeren die alleen online of alleen in het 'echte leven' worden gepest.⁹⁷

⁹⁴ Delver & Hop 2007, p. 16 - 17.

⁹⁵ Delver & Hop 2007, p. 99.

⁹⁶ Delver & Hop 2007, p. 21.

⁹⁷ IVO, 'Monitor internet en jongeren: Pesten op internet en het psychosociale welbevinden van jongere', juni 2006, <www.nigz.nl/upload/IVO%20internet%20en%20jongeren.pdf>, pag. 7, geraadpleegd op 2 mei 2011.

6.4.3 Waarom aandacht aan cyberpesten in dit onderzoek?

Aan de hand van de gegeven voorbeelden uit *paragraaf 6.4* is gebleken dat cyberpesten ook plaatsvindt op school. Ondanks dat cyberpesten mogelijk nog moeilijker te constateren is dan 'normaal' pesten op school, dient de school vanwege de bijzondere zorgplicht ook cyberpesten trachten te voorkomen en te bestrijden. Indien cyberpesten wordt geconstateerd, dient er door de school even hard te worden opgetreden als bij 'normaal' pesten. De gestelde criteria voor het pesten, zoals is behandeld in *paragraaf 6.3* van dit onderzoek, zijn ook op cyberpesten van toepassing. Indien een school geen maatregelen neemt of nalaat om cyberpesten te trachten te voorkomen en te bestrijden, kan de school aansprakelijk worden gesteld.

Bij cyberpesten is het echter moeilijker om vast te stellen in welke gevallen een school verplicht actie dient te ondernemen. Aangezien cyberpesten ook vaak na schooltijd plaatsvindt, zijn ook de ouders verantwoordelijk voor het gedrag van hun kind. Om cyberpesten te bestrijden is daarom samenwerking nodig tussen de leerlingen, de school en de ouders. De school dient daarin het initiatief te nemen. Ook kunnen zonder een directe aanleiding preventieve maatregelen wenselijk zijn om het cyberpesten te kunnen voorkomen. Deze preventieve maatregelen helpen om het onderwerp bespreekbaar te maken in de klas. Zodoende zullen de leerlingen sneller iemand in vertrouwen nemen. Bij preventieve maatregelen kan worden gedacht aan het geven van speciale voorlichtingen aan ouders en/of leerlingen, het onderwerp bespreekbaar maken in de mentorklas, ouder-thema-avonden en het aanstellen van een counselor.

6.5 Pestbeleid St.-Odulphuslyceum

Het St.-Odulphuslyceum heeft een pestbeleid dat dateert uit 2002. Aan de hand van het pestbeleid en een interview met dhr. C.M.A. Luijsterburg, eindverantwoordelijk voor het uitvoeren van het pestbeleid, is onderzocht op welke wijze het St.-Odulphuslyceum omgaat met pesten op school.⁹⁸

6.5.1 Kenbaarheid gevaar en dreiging van schade

Het St.-Odulphuslyceum is zowel op de hoogte van de kenbaarheid van het gevaar als de dreiging van (ernstige) schade die kan optreden bij 'normaal' pesten. In het pestbeleid is echter geen aandacht geschonken aan cyberpesten. In *paragraaf 6.6.5* zal hier nader op in worden gegaan. In het pestbeleid staat beschreven in welke vormen 'normaal' pesten kan voorkomen en hoe dit pesten gesignaleerd kan worden. Tevens is er aandacht besteed aan de gevolgen voor zowel de pester als de gepeste. Uit het interview is gebleken dat de school als standpunt heeft dat pesten niet wordt getolereerd. Indien er signalen zijn van pestgedrag, wordt er direct actie ondernomen. In *paragraaf 5* van het beleid komt naar voren dat het St.-Odulphuslyceum het pesten op een serieuze wijze aanpakt. Hiermee voldoet de school aan het noodzakelijkheids criterium.

⁹⁸ Zie bijlage IV: Pestbeleid 2002
Zie bijlage V: Interview: dhr. C.M.A. Luijsterburg.

5.6.2 Mogelijkheids criterium

Het mogelijkheids criterium is pas van toepassing als de school op de hoogte is van pestgedrag. Uit het interview is gebleken dat het St.-Odulphuslyceum op een actieve wijze pestgedrag probeert te signaleren. Zo wordt er tijdens de pauze toezicht gehouden door de conciërges. Tijdens de lessen wordt er toezicht gehouden door de docenten. Er is sprake van een meldingsplicht indien pesterijen worden waargenomen. Tevens is er door de aanwezigheid van het vertrouwensteam op school getracht om de “meldingsdrempel” zo laag mogelijk te maken. Hierdoor kunnen leerlingen zelfstandig hun problemen melden bij het vertrouwensteam.

5.6.3 Preventieve maatregelen

In het pestbeleid van de school staat dat er preventieve maatregelen worden genomen tegen pesten op school. Uit het interview is echter gebleken dat veel punten uit het pestbeleid achterhaald zijn of niet meer van toepassing zijn. De pesttest wordt bijvoorbeeld niet (meer) standaard elk jaar afgenomen in de eerste tot de derde klas. In de eerste klas wordt nog wel getracht om de test ieder jaar af te nemen. In de tweede klas wordt er een programma genaamd *leefstijl* aangeboden. Dit programma richt zich op de manier van omgaan met elkaar. Het onderdeel pesten komt daarbij ook aan de orde. In het derde jaar wordt er in de regel één keer per jaar een voorlichting gegeven door een politieagent. Ook in deze voorlichting wordt het onderwerp pesten zijdelings besproken. Deze voorlichting wordt echter niet standaard ieder jaar aangeboden. Een onderdeel van het pestbeleid bestaat uit het laten opstellen van pestregels door de leerlingen. Uit het interview blijkt echter dat dit afhangt van de keuze van de individuele mentor. Indien er een (actief) pestprobleem is in de klas, worden er wel alsnog regels opgesteld. Mentorlessen worden niet in het bijzonder gebruikt om pestgedrag te helpen voorkomen. Ook wordt er over pesten geen extra voorlichting aan de leerlingen gegeven.

6.6.4 Curatieve maatregelen

De curatieve maatregelen zijn pas van toepassing indien er sprake is van daadwerkelijk pestgedrag op school. In het pestbeleid staat dat bij constatering van pestgedrag, de school onmiddellijk maatregelen zal nemen. Het pestbeleid geeft echter niet aan welke maatregelen dienen te worden genomen. Uit het interview is gebleken dat de school eerst kiest voor de pedagogische aanpak, waarbij de pester in een gesprek wordt overtuigd dat deze dient te stoppen met zijn/haar pestgedrag. In dat gesprek wordt ook aangegeven welke maatregelen kunnen volgen indien deze zal doorgaan met pesten. De maatregelen die kunnen volgen zijn bijvoorbeeld een aantal corvee-uren na schooltijd en in ernstige gevallen een schorsing voor bepaalde tijd. Indien de school geen mogelijkheid meer ziet om het probleem zelfstandig op te lossen, wordt in uiterste noodzaak contact opgenomen met de politie. Dit laatste heeft de school in de praktijk nog nooit hoeven doen.

Het pestbeleid stelt dat zowel de ouders van de daders als van de slachtoffers in alle gevallen door de school worden geïnformeerd. Uit het interview is echter gebleken dat ‘in alle gevallen’ ruim dient te worden geïnterpreteerd. Indien er sprake is van een eenmalig incident wordt er geen contact opgenomen met de ouders. Uit het pestbeleid valt niet af te leiden welke handelwijze de school erop na houdt indien er melding wordt gemaakt van pestgedrag door een ouder, een docent of een leerling.

Uit het interview is gebleken dat er na zo'n melding contact wordt opgenomen met de adjunct van de betreffende leerlingen. Wat wel in het pestbeleid wordt beschreven is dat er vervolgens een gesprek wordt gevoerd met de gepeste leerling en daarna met de pester. Afhankelijk van de aard van het conflict wordt getracht om een gesprek te voeren met beide partijen. In het gesprek worden afspraken gemaakt waar beide partijen zich aan dienen te houden.

Uit het pestbeleid blijkt niet op welke manier de school tracht te achterhalen of beide partijen zich houden aan de overeengekomen afspraken die zijn gemaakt. Uit het interview is gebleken dat afhankelijk van de ernst van het conflict/probleem, de docenten en conciërges die zijn belast met het toezicht worden geïnformeerd. Deze partijen krijgen dan de opdracht om incidenten te melden bij de adjunct. Ook krijgen zowel de pester als de gepeste de opdracht om ieder incident te melden. In het pestbeleid staat ook beschreven dat de school begeleiding en hulpverlening kan aanbieden aan zowel de gepeste als de pester. Tijdens het interview is naar voren gekomen dat er aan beide partijen hulp kan worden aangeboden. Bij de pester zal bijvoorbeeld worden gekeken naar de achterliggende redenen van het pestgedrag. Bij de gepeste leerling is door een adequate begeleiding in vele gevallen winst te behalen; de leerling heeft vaak problemen op het sociale vlak en heeft meestal hulp nodig om zich weerbaar op te kunnen stellen.

6.6.5 Cyberpesten St.-Odulphuslyceum

Zoals al eerder geconstateerd, heeft het St.-Odulphuslyceum geen aandacht geschonken aan het cyberpesten in het pestbeleid. Uit het interview is gebleken dat cyberpesten wel is voorgekomen op het St.-Odulphuslyceum, maar dat dit op de manier van 'normaal' pesten is aangepakt. Ook is vastgesteld dat er geen extra voorzieningen zijn getroffen omtrent het cyberpesten. In de lessen wordt in ieder geval geen voorlichting gegeven of extra aandacht besteed aan dit onderwerp. Wel wordt er toezicht gehouden in computerruimtes. De toezichthouder kan zien waar de leerlingen mee bezig zijn, zo nodig ook achteraf. Ook over het gebruik van mobieltjes onder schooltijd en/of in de lessen is tot op heden geen eenduidig beleid gemaakt. Uit het interview is gebleken dat er momenteel wordt gezocht naar een goede aanpak om de overlast van mobieltjes tijdens de lessen te verminderen.

6.6 Conclusie pestbeleid St.-Odulphuslyceum

De conclusie is dat het St.-Odulphuslyceum in beginsel voldoet aan de gestelde zorgvuldigheidscriteria. Dit betekent concreet dat indien het St.-Odulphuslyceum handelt conform het beleid zoals is weergegeven in het interview, de rechter in beginsel niet zal oordelen dat het St.-Odulphuslyceum haar zorgplicht binnen dit kader niet is nagekomen. Het St.-Odulphuslyceum onderkent zowel de ernst van het pesten als de ernst van de schade die kan voortvloeien uit pestgedrag. Ten aanzien van de curatieve maatregelen die worden genomen, kan worden gesteld dat het St.-Odulphuslyceum zich meer dan voldoende inzet om pestproblemen aan te pakken. Ook de begeleiding- en de hulpverlening die de school biedt, kan worden gezien als een goede extra dienstverlening jegens de leerlingen.

De preventieve maatregelen die worden genomen op het St.-Odulphuslyceum lijken echter sinds het ontstaan van het pestbeleid in 2002 te zijn afgenomen. De gestelde criteria uit *paragraaf 6.3* zien voornamelijk toe op de curatieve maatregelen die de school dient te nemen. Toch is het aan te bevelen om meer preventieve maatregelen aan te bieden in de onderbouwklassen, met de nadruk op de klassen van het eerste leerjaar. Hierbij verdient het aanbeveling dat onderbouwmentoren zich meer dan voorheen gemeenschappelijk gaan richten op het uitvoeren van eenduidig beleid aangaande pesten. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan voorlichting en anti-pestprogramma's in de mentorklas van vooral het eerste leerjaar, het standaard opstellen van anti-pestregels en het maken van sociogrammen, waaruit de sociale cohesie van een klas naar voren komt. Door het nemen van preventieve maatregelen, wordt het in ieder geval meer mogelijk om pestgedrag te voorkomen of (eerder) bespreekbaar te maken.

Ten aanzien van het geschreven pestbeleid van het St.-Odulphuslyceum kan worden geconcludeerd dat dit niet meer up-to-date is. Tevens wordt in dit protocol niet het volledige pestbeleid, dat de school er op na houdt, beschreven. Om deze reden is er daarom een geheel vernieuwd pestprotocol opgesteld. Het vernieuwde pestprotocol is als separate bijlage toegevoegd aan dit onderzoeksrapport. Voor de totstandkoming van het nieuwe pestprotocol is deels gebruik gemaakt van de informatie uit het interview en van het verouderde pestprotocol van het St.-Odulphuslyceum. Tevens zijn de pestprotocollen van het Stedelijk Gymnasium Nijmegen en het Don Bosco College te Volendam als leidraad gebruikt.

De reden dat de school er een goed en volledig pestprotocol op na dient te houden, is dat in geval van een aansprakelijkheidstelling de school kan aantonen wat het pestbeleid van de school is. In dit protocol is vastgelegd wat de handelwijze en maatregelen zijn ingeval pestgedrag wordt geconstateerd. De school die handelt conform de zorgvuldigheidscriteria en dit beleid ook heeft vastgelegd op papier kan daarmee aantonen dat zij in beginsel alles heeft gedaan om te kunnen voldoen aan de eisen van de bijzondere zorgplicht.

Aan de hand van dit onderzoek is er ook een afhandelingsprotocol tot stand gekomen. Het protocol is als separate bijlage toegevoegd aan dit onderzoeksrapport. In dit protocol dient beschreven te worden welke handelingen en maatregelen de school heeft ondernomen bij een geconstateerd pestincident.

In combinatie met het herschreven pestbeleid zal dit afhandelingsprotocol ertoe bijdragen dat het St.-Odulphuslyceum gemakkelijker kan aantonen dat de school actief maatregelen heeft genomen en daarmee heeft voldaan aan de eisen van de bijzondere zorgplicht.

7. Conclusie

In dit hoofdstuk zal antwoord worden gegeven op de vraag die centraal heeft gestaan in dit onderzoek. De centrale vraag luidt als volgt: 'In hoeverre kan een school aansprakelijk worden gesteld voor schade die voortvloeit uit het niet nakomen van de eisen die zijn gesteld aan de bijzondere zorgplicht, ten aanzien van pestincidenten, het bewegingsonderwijs en de inrichting van de school?'

Na onderzoek kan worden geconcludeerd dat een school gekwalificeerd wordt als een rechtspersoon met een bijzondere verplichting. Deze verplichting betreft de bijzondere zorgplicht. De bijzondere zorgplicht is een ongeschreven norm betreffende de gezondheid en veiligheid van de leerlingen die aan de zorg van de school zijn toevertrouwd. Indien een school jegens haar leerlingen een situatie creëert of laat bestaan, waaruit schade ontstaat bij leerlingen ten aanzien van de gezondheid of de veiligheid, is er in beginsel sprake van een onrechtmatige daad conform art. 6:162 BW.

De onderwerpen waarop dit onderzoek zich heeft toegespitst zijn: het bewegingsonderwijs, de inrichting van de school en pestincidenten. Deze onderwerpen hebben de volgende twee dingen met elkaar gemeen: Ten eerste kunnen de gymnastieklessen en de situaties ten aanzien van pestgedrag en de inrichting van een school, onder bepaalde omstandigheden worden geschaard onder een 'gevaarsituatie', waardoor de criteria van het Kelderluik-arrest van toepassing zijn. Aan de hand van deze criteria kan worden getoetst of een school voldoende voorzorgsmaatregelen heeft genomen om de kans op een ongeval en/of letsel te voorkomen of te verkleinen. Ook hebben deze drie onderwerpen met elkaar gemeen dat er hogere eisen worden gesteld aan de te nemen voorzorgsmaatregelen, om zo te kunnen voldoen aan de bijzondere zorgplicht. De reden dat er hogere eisen worden gesteld aan de te nemen voorzorgsmaatregelen is omdat er een grotere kans op (meer) schade is ten aanzien van de gezondheid en veiligheid van de leerlingen. Hieronder zal de conclusie per onderdeel worden gegeven.

7.1 Bewegingsonderwijs

Geconcludeerd kan worden dat bij het bewegingsonderwijs meer voorzorgsmaatregelen genomen dienen te worden dan bij andere lessen, om als school te kunnen voldoen aan de eisen van de bijzondere zorgplicht. Het risico op ongevallen is namelijk groter en daarbij is het risico op (ernstig) letsel aanzienlijk. Het feit dat er een ongeluk plaatsvindt tijdens een gymnastiekles, kan in beginsel de gymnastiekdocent niet worden verweten. Er dient daarom te worden gekeken naar de voorzorgsmaatregelen die zijn genomen om het risico van een ongeval te voorkomen of te verkleinen. Een gymnastiekles kan worden opgedeeld in drie fases.

7.1.1 Voorfase

De voorfase betreft de randvoorwaarden die nodig zijn om een zo veilig mogelijke gymnastiekles te kunnen geven. De randvoorwaarden dienen in orde te zijn om ervoor te kunnen zorgen dat de school niet aansprakelijk kan worden gesteld voor ontstane schade.

De belangrijkste voorzorgsmaatregelen binnen deze fase zijn:

- Een goede uitleg geven over de uit te voeren gymnastiekoefening aan de leerlingen. Deze uitleg dient tevens passend te zijn voor de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van de leerlingen.
- Indien er door de leerlingen een gymnastiekoefening wordt opgebouwd met materialen, dient de technische constructie van de materialen in orde te zijn. De docent controleert te allen tijden of de gymnastiekoefening goed is opgebouwd.
- De docent houdt toezicht tijdens het opbouwen van een gymnastiekoefening.
- Afhankelijk van de aard van de gymnastiekoefening dienen er voldoende matten te zijn neergelegd, zodat bij een eventuele val het letsel kan worden beperkt of kan worden voorkomen.

Indien door een gymnastiekdocent één van de bovenstaande maatregelen wordt vergeten, terwijl dit wel noodzakelijk wordt geacht voor het goed- en veilig uitvoeren van de gymnastiekoefening, kan door de rechter worden geoordeeld dat er niet zorgvuldig genoeg is gehandeld, waardoor de school aansprakelijk kan worden gesteld voor de opgelopen schade.

7.1.2 Uitvoeringsfase

De uitvoeringsfase vangt aan op het moment dat de leerlingen de gymnastiekoefening gaan uitvoeren. De gymnastiekdocent dient in ieder geval de onderstaande maatregelen in acht te nemen om te kunnen voldoen aan de eisen van de bijzondere zorgplicht:

- Tijdens het uitvoeren van de oefening houdt de docent toezicht op de leerlingen.
- De docent dient in te grijpen op het moment dat een oefening niet wordt uitgevoerd conform de uitleg of als een oefening dreigt fout te gaan.
- De docent dient tijdens bepaalde gymnastiekoefeningen te fungeren als vanger of er dienen leerlingen te worden ingezet als vangers. Deze leerlingen moeten door de docent op een goede- en juiste wijze zijn geïnstrueerd.

7.1.3 Nazorgfase

Indien door een docent de bovenstaande voorzorgsmaatregelen in acht zijn genomen, kan het toch voorkomen dat er een ongeluk gebeurt. Het is de taak van de docent om bij een ongeluk op een adequate wijze te handelen. De docent dient te handelen conform de EHBO-richtlijnen, om ervoor te zorgen dat het eventuele letsel niet zal worden vergroot. Indien door een gymnastiekdocent niet adequaat en volgens de richtlijnen wordt gehandeld, waardoor het letsel wordt vergroot of wordt verergerd, handelt de docent onzorgvuldig. De school kan hierdoor aansprakelijk worden gesteld voor de ontstane schade.

7.2 Pesten

Vanwege de bijzondere zorgplicht heeft een school de verplichting om bij constatering van pestgedrag op een adequate manier op te treden. Tevens dienen er door een school preventieve maatregelen te worden genomen, om te trachten pestgedrag op voorhand te voorkomen. Een school kan niet aansprakelijk worden gesteld voor de schade die veroorzaakt is door pestgedrag, op grond van het feit dat het pesten heeft plaatsgevonden.

Indien de school echter een verwijt kan worden gemaakt omdat zij nalatig is geweest of niet voldoende maatregelen heeft genomen, die redelijkerwijs van de school hadden kunnen worden verwacht, kan de school wel aansprakelijk worden gesteld. De school kan ook niet worden verweten dat zij geen adequate maatregelen heeft genomen tegen pestgedrag, indien dit gedrag nog niet waarneembaar was op school of kenbaar was gemaakt op school. Hieronder worden de belangrijkste maatregelen genoemd die van een school redelijkerwijs kunnen worden verwacht:

- Een school houdt toezicht tijdens lessen, pauzes en schoolgerelateerde activiteiten om eventueel pestgedrag te kunnen constateren.
- Een school vindt het noodzakelijk om actie te ondernemen tegen pestgedrag, indien dit gedrag kenbaar wordt gemaakt of wordt geconstateerd.
- Een school voert een duidelijk beleid op het gebied van pestgedrag.
- Indien pestgedrag wordt geconstateerd dient de school actie te ondernemen jegens de gepeste leerling, de pester en andere betrokkenen.
- Een school neemt de noodzakelijke (straf)maatregelen om pestgedrag tussen de desbetreffende personen in de toekomst te trachten voorkomen en houdt tevens (extra) toezicht om eventueel toekomstig pestgedrag (sneller) te kunnen constateren.

Indien een school op één van de bovenstaande punten een verwijt kan worden gemaakt, zal de school in beginsel aansprakelijk kunnen worden gesteld voor de opgelopen schade die is ontstaan door het pestgedrag.

7.3 Inrichting van een school

Een school is verantwoordelijk voor het schoolgebouw en voor de roerende zaken in het gebouw. Indien er sprake is van een 'gebrek' aan het schoolgebouw en/of aan een roerende zaak in het gebouw, waardoor een leerling wegens dit 'gebrek' schade oploopt, kan de school hiervoor aansprakelijk worden gesteld. Er is sprake van een 'gebrek' indien de zaak niet voldoet aan de eisen die hier redelijkerwijs aan gesteld mogen worden. De inrichting van een school kan worden onderverdeeld in een permanente inrichting en een tijdelijke inrichting. Er is sprake van een tijdelijke inrichting indien de situatie in of aan een school, zich eenmalig of voor een bepaalde tijd voordoet. Indien er schade ontstaat bij een leerling vanwege een tijdelijke situatie, wordt er aan de hand van de Kelderluikcriteria getoetst of de school onrechtmatig heeft gehandeld. Om te voldoen aan de criteria moeten er maatregelen genomen worden door de school, die het potentiële gevaar voor leerlingen zullen verminderen of wegnemen.

7.4 Conclusie St.-Odulphuslyceum

Door middel van observaties tijdens de gymnastieklessen en het houden van een interview met de heer C.M.A. Luijsterburg, eindverantwoordelijke voor het pestbeleid, is onderzocht in hoeverre het St.-Odulphuslyceum de bijzondere zorgplicht naleeft betreffende het bewegingsonderwijs en het pestbeleid. De doelstelling is om het St.-Odulphuslyceum te informeren in hoeverre de school het risico op een eventuele aansprakelijkheidstelling kan voorkomen of kan verkleinen.

7.4.1 Conclusie pestbeleid St.-Odulphuslyceum

Als conclusie kan worden gesteld dat het pestbeleid van het St.-Odulphuslyceum voldoet aan de zorgvuldigheidsnorm. Hierdoor kan worden geconcludeerd dat er wordt voldaan aan de bijzondere zorgplicht. De kans dat het St.-Odulphuslyceum aansprakelijk zal worden gesteld wegens opgelopen schade door pesten is gering.

Naar aanleiding van het onderzoek is wel geconstateerd dat het geschreven pestbeleid niet meer up-to-date is. Daarbij miste het geschreven pestbeleid een aantal belangrijke informatiepunten ten aanzien van de concrete afhandeling indien er een pestincident wordt geconstateerd. Om deze reden is dan ook ten behoeve van het St.-Odulphuslyceum een geheel nieuw pestprotocol opgesteld.

Tevens is aan de hand van dit onderzoek een nieuw protocol opgesteld genaamd 'afhandeling pesten St.-Odulphuslyceum'. Dit afhandelingsprotocol kan worden gebruikt om de handelingen en acties vast te leggen die het St.-Odulphuslyceum heeft genomen tegen een geconstateerd pestincident. Dat een nieuw afhandelingsprotocol is opgesteld heeft als reden dat hierdoor het St.-Odulphuslyceum gemakkelijker in staat is om bij een eventuele aansprakelijkheidstelling te kunnen aantonen welke acties en handelingen zij heeft ondernomen tegen een geconstateerd pestincident. Hierdoor zal de kans op een aansprakelijkheidstelling worden verkleind.

7.4.1 Conclusie bewegingsonderwijs St.-Odulphuslyceum

Naar aanleiding van de observaties van verschillende gymnastieklessen op het St.-Odulphuslyceum kan worden geconstateerd dat het St.-Odulphuslyceum in beginsel voldoende voorzorgsmaatregelen neemt tijdens de gymnastieklessen. Er zijn slechts een paar verbeterpunten te noemen, die de kans op een ongeval tijdens een gymnastiekles kunnen verkleinen. Hieruit vloeit voort dat de kans dat het St.-Odulphuslyceum aansprakelijk zal worden gesteld voor de ontstane schade als gevolg van een ongeluk tijdens een gymles, in beginsel gering is.

Als gevolg van dit onderzoek is ten behoeve van het St.-Odulphuslyceum een algemene checklist gemaakt. Aan de hand van deze checklist kan worden geconstateerd welke voorzorgsmaatregelen allemaal nodig zijn om een zo veilig mogelijke gymnastiekles te kunnen geven. Bij gebruik van de checklist zal de kans op een eventuele aansprakelijkheidstelling wegens ontstane schade bij een ongeval worden verkleind.

8. Aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden een aantal aanbevelingen gedaan aan het St.-Odulphuslyceum.

8.1 Pesten

Aangezien geconstateerd is dat het geschreven pestbeleid van het St.-Odulphuslyceum niet meer up-to-date was, wordt aanbevolen om het vernieuwde pestprotocol aan te passen, indien er in de toekomst wijzigingen plaatsvinden in het pestbeleid. Tevens wordt aanbevolen om meer preventieve maatregelen te nemen, zodat pestgedrag zoveel mogelijk kan worden voorkomen. In *onderdeel 4* van het aangeleverde pestprotocol zijn specifieke suggesties gedaan ten aanzien van de preventieve maatregelen die kunnen worden ingevoerd.

8.2 Bewegingsonderwijs

Aanbevolen wordt om het vakwerkplan van de onderbouw uit te breiden ten aanzien van de lesopbouw en de (extra) voorzorgsmaatregelen die genomen moeten worden bij een gymnastiekoefening. Hierdoor kan er een meer eenduidige handelswijze worden bewerkstelligd.

8.3 Inrichting van het St.-Odulphuslyceum

Aangezien het St.-Odulphuslyceum kenbaar heeft gemaakt dat zij binnenkort gaat beginnen met een verbouwing, kunnen de volgende aanbevelingen worden gedaan om de kans op een aansprakelijkheidstelling te verkleinen, indien een leerling schade mocht oplopen door de verbouwing:

- *Tijdig van te voren aankondigen dat er op school een verbouwing gaat plaatsvinden.*
- *Extra toezicht houden op de plaatsen waar wordt verbouwd.*
- *De leerlingen de toegang ontzeggen tot bepaalde verbouwingsplaatsen.*
- *De plaatsen waar gebouwd wordt, afzetten met een lint.*
- *Iedere dag het materiaal en het afval opruimen of opslaan op plaatsen waar leerlingen geen toegang hebben.*

8.4 Overige aanbevelingen

Het St.-Odulphuslyceum heeft in december 2010 een onderzoek laten instellen door een student van de Juridische Hogeschool. Het onderzoek had in beginsel als doel het St.-Odulphuslyceum te informeren over strafrechtelijke, bestuursrechtelijke, auteursrechtelijke en aansprakelijkheidsrechtelijke elementen. Het onderzoek zou in de vorm van een handboek worden verwezenlijkt. Gezien de aard en de omvang van de verschillende rechtsgebieden, is het niet mogelijk geweest om het onderzoek te doen naar alle gevraagde rechtsgebieden. Overeengekomen is om alleen onderzoek te verrichten op het gebied van het aansprakelijkheidsrecht. Aanbevolen wordt om alsnog een nieuw onderzoek te laten instellen door een student of meerdere studenten van de Juridische Hogeschool ten aanzien van de andere rechtsgebieden. Als meerdere onderzoeken worden gedaan, zal het St.-Odulphuslyceum in staat zijn om het beoogde handboek alsnog te realiseren.

9. Evaluatie

In dit hoofdstuk wordt teruggeblikt op het verloop van het onderzoek. Dit hoofdstuk beschrijft het procesverloop en de bruikbaarheid van de onderzoeksresultaten.

9.1 Procesverloop

Het St.-Odulphuslyceum heeft contact gezocht met de Juridische Hogeschool omdat zij de wens hadden een handboek op te laten stellen door een student. Het handboek zou moeten bestaan uit onderwerpen van verschillende rechtsgebieden, waarmee een school te maken zou kunnen krijgen. In eerste instantie is op basis van deze wens een onderzoeksplan gemaakt. Uiteindelijk werd de conclusie getrokken dat niet kon worden voldaan aan de wens van het St.-Odulphuslyceum. Om een volledig en goed onderbouwd onderzoek te kunnen afleveren, zou de aandacht niet verdeeld moeten zijn over verschillende rechtsgebieden. Uiteindelijk is overeengekomen, met goedkeuring van de stage-mentor en docent, om het onderzoeksrapport volledig toe te spitsen op het aansprakelijkheidsrecht. Er is besloten dat voor het St.-Odulphuslyceum een algemene checklist zou worden opgesteld, waarin wordt beschreven welke voorzorgsmaatregelen genomen dienen te worden voor het geven van een zo veilig mogelijke gymnastiekles. Ook zou er een stappenplan worden gemaakt ten behoeve van de afhandeling van pestincidenten. Beide documenten zijn in een later stadium van de stage geschreven.

De onderwerpen pesten en het bewegingsonderwijs waren twee onderwerpen waarop het onderzoek zich zou toespitsen. Later is besloten om ook daadwerkelijk een aantal gymnastieklessen te gaan observeren op het St.-Odulphuslyceum. De doelstelling van de observaties was om te onderzoeken in hoeverre de gestelde eisen uit de literatuur en de jurisprudentie overeen zouden komen met de uitvoering in de praktijk. Over het onderwerp pesten zou ik een interview houden met de stagementor aangezien hij ook eindverantwoordelijk is voor het pestbeleid op het St.-Odulphuslyceum. Het laatste onderwerp waarop het onderzoek zich zou richten was lastig te kiezen. Er moest een keuze worden gemaakt tussen de practica van de scheikundelessen en de inrichting van de school. In eerste instantie was besloten om te kiezen voor de scheikundepractica. Om deze reden heb ik twee scheikundepractica geobserveerd. Uiteindelijk is alsnog besloten om de scheikundelessen niet te behandelen in het onderzoeksrapport. Hierop zal verder worden gegaan in *paragraaf 9.2*.

In een vrij laat stadium van mijn stage heb ik besloten om een geheel nieuw pestprotocol op te stellen voor het St.-Odulphuslyceum. De reden hiervoor was dat ik door onderzoek constateerde dat het geschreven pestbeleid niet meer up-to-date was. Ik wilde graag een product afleveren dat de school van nut zou kunnen zijn. Mijn stagementor stemde hiermee in. Ik hoop dan ook dat het protocol in de toekomst daadwerkelijk zal worden gebruikt.

9.2 Inhoudelijk

Terugkijkend op het onderzoek ben ik van mening dat de conclusie en aanbevelingen ten aanzien van het onderwerp pesten valide en bruikbaar zijn. Bij de beschrijving van de theorie is gebruik gemaakt van valide bronmateriaal zoals literatuur en jurisprudentie. Er is tevens een interview afgenomen met de eindverantwoordelijke voor het pestbeleid. De informatie daaruit is bruikbaar, betrouwbaar en valide. Voor de totstandkoming van het nieuwe pestprotocol is deels gebruik gemaakt van de informatie uit het interview en van het verouderde pestprotocol van het St.-Odulphuslyceum. Tevens zijn de pestprotocollen van het Stedelijk Gymnasium Nijmegen en het Don Bosco College te Volendam als leidraad gebruikt, alsmede informatie van sites over pesten. Dit alles heeft geleid tot de totstandkoming van het nieuwe pestprotocol. Op basis van *hoofdstuk 6* van dit onderzoeksrapport is het protocol 'Afhandeling pesten St.-Odulphuslyceum' tot stand gekomen. Mede dankzij overleg met dhr. Luijsterburg is er mijns inziens een praktisch en vooral bruikbaar product ontstaan.

De conclusies ten aanzien van het bewegingsonderwijs op het St.-Odulphuslyceum zijn getrokken op basis van zes geobserveerde gymlessen. Door vooral roostertechnische problemen was het helaas niet mogelijk om meer lessen te kunnen observeren. De bruikbaarheid van de onderzoeksresultaten over de geobserveerde gymnastieklessen is beperkt, waardoor er geen harde conclusies kunnen worden getrokken noch concrete aanbevelingen kunnen worden gedaan. Om dit te kunnen compenseren is voor de gymsectie van de school een algemene checklist gemaakt, waarin de aanbevolen verbeterpunten die op basis van de geobserveerde lessen zijn geformuleerd, zijn verwerkt.

Aangezien, om roostertechnische redenen, slechts twee lesobservaties bij scheikunde mogelijk bleken, is besloten om het onderzoek niet meer toe te spitsen op de scheikundelessen van het St.-Odulphuslyceum.

Uit waarnemingen tijdens de twee observaties kwamen vragen naar voren die voorgelegd zijn aan een externe deskundige; Dr. A Overweg van het Lyceum Elst.

Ondanks de gegeven antwoorden van Dr. A. Overweg en de twee lesobservaties, konden slechts voorzichtige conclusies getrokken worden. Het was daarom niet verantwoord om deze conclusies om te zetten in harde aanbevelingen.

De overige bevindingen tijdens het onderzoek zijn voornamelijk tot stand gekomen door literatuuronderzoek. Voor deze hoofdstukken is gebruik gemaakt van valide- en betrouwbare bronnen zoals de wet, jurisprudentie en literatuur, die mede wordt gebruikt bij colleges van de Juridische Hogeschool.

De Bie & De Jong van Lier 2009

A.V.T. de Bie & J. de Jong van Lier, *De Zeug - formerly known as zeug geel 113*, Deventer: Kluwer 2009.

Delver & Hop 2007

B. Delver & L. Hop, *Pesten is laf! Cyberpesten is laffer*, Haarlem: Vives Media B.V 2007.

Doomen

J. Doomen, *De Hollende Kleurling*, Amsterdam: Uitgeverij Contact 2007.

Jansen 2009

C.H.M Jansen, *Onrechtmatige daad: algemene bepalingen*, Deventer: Kluwer 2009.

Meer, van der 2002

B. van der Meer, *Kinderen en pesten*, Utrecht: Kosmos-Z&K Uitgevers B.V. 2002.

Nieuwenhuis e.a. 2009

J.H. Nieuwenhuis, *Tekst & Commentaar vermogensrecht*, Deventer: Kluwer 2009.

Paijmans & Van der Putt-van Vessel 2007

B.M. Paijmans & I. van der Putt-van Vessel, *Aansprakelijkheid en scholen, waar liggen de grenzen?*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2007.

Paijmans 2008

B.M. Paijmans, *Scholen: zorgplicht & aansprakelijkheid, de praktijk*, Amsterdam: DeLex 2008.

Spier e.a. 2009

J. Spier e.a., *Verbintenissen uit de wet en schadevergoeding*, Deventer: Kluwer 2009.

Timmer & Paffen 2008

I. Timmer & A.L.A.M. Paffen, *Verbintenissenrecht begrepen*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008.

Verheij 2005

A.J. Verheij, *Onrechtmatige daad*, Deventer: Kluwer 2005.

Artikelen

Paijmans 2009

B.M. Paijmans, 'Gymongeval: stoeien met aansprakelijkheid', PIV Bulletin 7, 2009.

Publicaties

Fekkes 2005

M. Fekkes, *Bullying among elementary school children*, (proefschrift Universiteit Leiden), 2005.

Elektronische bronnen:

Bastiaans e.a. 2005

B. Bastiaans e.a., 'Veilig bewegingsonderwijs: van ongevallen naar preventie', Amsterdam 2005,
<[www.veiligheid.nl/csi/veiligheid.nsf/wwwAssets/21C919F8A57542A8C12573E00043F9DC/\\$file/Vriend_Bastiaans.pdf](http://www.veiligheid.nl/csi/veiligheid.nsf/wwwAssets/21C919F8A57542A8C12573E00043F9DC/$file/Vriend_Bastiaans.pdf)>.

Van der Eijnden e.a. 2006

Van den Eijnden e.a. 'Monitor internet en jongeren: Pesten op internet en het psychosociale welbevinden van jongere', IVO 2006,
<www.nigz.nl/upload/IVO%20internet%20en%20jongeren.pdf>.

Paijmans 2009

B.M. Paijmans, 'gymongeval; stoeien met aansprakelijkheid – Rb. Zwolle 22 april 2009, LJN B18294',
<www.stichtingpiv.nl/Smartsite.shtml?id=760635>.

Schenk 2003

W.Schenk, 'Claims na pesten gaan toenemen', *De Volkskrant* 28 februari 2003,
<www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/751651/2003/02/28/Claims-na-pesten-gaan-toenemen.dhtml>.

Dulleart 2011

R. Dullaert, 'Pesten begint klein en zo moet je het houden', *Trouw* 4 mei 2011,
<www.trouw.nl/tr/nl/4556/Onderwijs/article/detail/1884331/2011/05/04/Pesten-begint-klein-en-zo-moet-je-het-houden.dhtml>.

Centrum School en Veiligheid, 'Pesten en aansprakelijkheid scholen',
<www.schoolenveiligheid.nl/aps/School+en+Veiligheid/agressie+geweld+en+pesten/Pesten/Wetgeving/pesten+en+aansprakelijkheid+scholen.htm>.

IRIS, 'IRIS incidentenregister jaaranalyse 2009/2010',
<www.wegwijzerjeugdenveiligheid.nl/doc/school/onderzoek/iris_jaaranalyse_2009-2010.pdf>.

IVO, 'Monitor internet en jongeren: Pesten op internet en het psychosociale welbevinden van jongere', juni 2006,
<www.nigz.nl/upload/IVO%20internet%20en%20jongeren.pdf>.

KVLO, 'Preventie van ongevallen en blessures: een cijfermatige aanpak',
<www.kvlo.nl/sf.mcgi?165>.

Hoge Raad 17 januari 1958, *LJN* AG2051.
Hoge Raad 9 december 1960, *NJ* 1963, 2.
Hoge Raad 5 november 1965, *NJ* 1966, 136.
Hoge Raad 13 januari 1970, *NJ* 1970, 144.
Hoge Raad 22 november 1974, *LJN* AC5503.
Hoge Raad 14 juni 1985 *LJN* AJ5212.
Hoge Raad 18 oktober 1985, *NJ* 1986, 226.
Hoge Raad 19 oktober 1990, *LJN* AD1456.
Hoge Raad 28 juni 1991, *LJN* ZC0300.
Hoge Raad 9 december 1994, *LJN* ZC1576.
Hoge Raad 6 oktober 1995, *LJN* ZC1836.
Hoge Raad 19 januari 2007, *LJN* AZ0129

Gerechtshof Amsterdam 17 juli 1997, *LJN* AJ6483.
Gerechtshof Arnhem 30 november 1999, *LJN* AK4187.
Gerechtshof 's-Gravenhage 15 juli 2003, *LJN* AQ6925.
Gerechtshof Amsterdam 8 mei 2008, *LJN* BF0899.

Rechtbank Utrecht 28 maart 2002, *LJN* AE0771.
Rechtbank Rotterdam 29 januari 2003, *LJN* AR6499.
Rechtbank Middelburg 23 april 2003, *LJN* AO3717.
Rechtbank Arnhem 7 mei 2003, *LJN* AF9110.
Rechtbank Arnhem 7 juli 2004, *LJN* AQ5088.
Rechtbank Haarlem (Vzr.) *LJN* AU0184.
Rechtbank Haarlem 19 juli 2006, *LJN* AY4832.
Rechtbank Rotterdam 22 maart 2007, *LJN* BA1204.
Rechtbank Utrecht 25 juni 2008, *LJN* BD5252.
Rechtbank Zwolle 22 april 2009, *LJN* BI8294.
Rechtbank Zwolle 6 januari 2010, *LJN* BK7412.

Kanton Zutphen 12 augustus 2003, *NJ* 2004, 26.